

НОРМА

Владо Ђукановић

НЕПРОПИСНИ МИГРАНТИ

Недавно ми је у руке дошла брошура у којој сам, између осталог, прочитао и ово:

KO SU NEPROPISNI MIGRANTI?

Nepropisni migranti su ljudi koji borave u nekoj zemlji bez njenog znanja i dozvole.

Kako neko postaje nepropisni migrant?

Nepropisni migranti to postaju na dva načina: ili uđu u određenu zemlju na nezakonit način, pa ona i ne zna da su tu, ili uđu legalno – sa važećim pasošem, vizom ili boravišnom dozvolom, i onda ostanu u njoj duže nego što im zakoni to dozvoljavaju, nadajući se da ih niko neće приметити.

И наравно да су ми половично посрбљени „непрописни мигранти” одмах привукли пажњу. Пошто сам познавао аутора, одмах сам се распитао зашто „непрописни мигранти”, а не уобичајено „илегални мигранти”. Из тог распитивања родила се прича која следи. А одговор зашто су „илегални мигранти” постали „непрописни мигранти” гласио је овако:

Ovde je taj izraz namerno izbegnut i zamenjen izrazom „nepropisni” jer postoji suštinska razlika u pravnom smislu. Iako se često koristi „ilegalni”, preporuka je da se *ilegalno* zameni *iregularnim* (irregular). Dakle, radi se o nepropisnom boravku, ilegalan je čin, a ne stanje, te [se] za sam prelazak može reći *ilegalan*, ali za boravak ili osobu je bolje koristiti reči *nepropisan*, *neregularan*. Tendencija je da se termin „ilegalne migracije” restriktivnije koristi, prvenstveno za slučajeve krijumčarenja migranata i trafikinga. S druge strane, postoji suštinska razlika između *iregular migrant* i *illegal migrant*...

Занимљиво, вишеслојно објашњење, мало правничко, мало језичко, мало смушено... Може човек разумети специфичне правне и правничке потребе; кад је нужда, нужда је, али се у мени нешто бунило, ђаволак то беше што није дао ми мира, па сам мало истражио проблем. И открио нешто занимљиво.

Наиме, у српском језику придев *нејројисан* без икаквог проблема стоји уз нешто неживо – *нејројисан начин, рад..., нејројисна документација, њрговина, брзина, радња..., нејројисно лечење, крејшање, скрејшање, њаркирање...* Међутим, тај придев не може стајати уз нешто живо; не можете рећи *нејројисан човек, нејројисан радник, нејројисан сџанар...* Таква је изгледа природа придева *нејројисан*. Штавише, слично важи и за остале придеве који могу послужити као синоними за *нејројисан*, нпр. *незаконий, неређуларан, иређуларан, нејравилан, њројивџраван* и сл. Ни уз један од ових придева не можете употребити именицу која означава нешто живо (уз један изузетак – у разговорном језику рећи ће се *незаконий муж* и *незаконийа жена*, мада то не спада ни у стандардни ни у стручни правни језик). Занимљиво је такође да се од ових придева (тачније, од онога што је њима у основи) по правилу не изводе нове речи у српском језику; њихова творбена гнезда углавном се свде на придев, прилог и апстрактну именицу на *-остџ*.

Ова два ограничења (семантичко и творбено) поменутих придева вероватно су и довела до тога да се код нас толико уобичаји и рашири група речи која је настала око позајмљеног придева *илеђалан* – *илеђалац, илеђалка, илеђала, илеђално, илеђалностџ* (ређе *илеђалисаџи, илеђалсџиво, илеђализација*). То се десило одавно, у периоду између два светска рата (можда и раније) и од тада овај придев функционише у српском језику без икаквих проблема. Чињеница да су од њега изведене две именице које означавају живо вероватно је била семантички пресудна да се управо овај придев веже за читав низ именица које значе живо, нпр. *илеђални емиђранџ, имиђранџ, азиланџ, досељеник, миђранџ, џревозник, џродавац, џуџник, радник, усељеник, археолођ, борац, оџкуџљивач, џрелазник, џроизвођач, сџанар, дисџрибуџер, колекционар, џрговаци, илеђална џросџџџуџка* и сл. Наравно, придев *илеђалан* сасвим се нормално користи и уз именице које означавају неживо, нпр. *илеђални боравак, џрелазак, џревоз, сџанарчки дом, референдум, засад дувана, илеђална џрадња, џродаја, џрговина, акџивностџ, радио-сџаница, деџонија, џрка, борба џаса* и сл.

Укратко, у српском језику уз придеве *нејројисан, незаконий, неређуларан, иређуларан, нејравилан, њројивџраван* и сл. не иду именице које значе нешто живо, али се ови придеви без проблема користе уз именице које значе нешто неживо. Уз придев *илеђалан* без проблема се користе и именице које значе живо и оне које значе неживо.

Запитаће се неко – а зашто бисмо уопште уобичајене „илегалне мигранте” замењивали неуобичајеним „непрописним мигрантима”? Не, не ради

се ни о каквој унутрашњој потреби у српском језику, ради се (опет, опет и опет) о утицају страних језика.

Илегалне миграције су велики проблем 21. века. Наравно да се тако велики проблем озбиљно изучава и наравно да стручњаци разних струка из читавог света траже начине да се он реши. У том интернационалном изучавању проблема, а оно се, будући да је интернационално, углавном одвија на енглеском језику, дошло се до тога да се разлучује нешто што се на енглеском језику зове *illegal migration* од онога што се на енглеском зове *irregular migration*. Укратко, неки правни стручњаци сматрају како термин *илегална миџрација* има конотацију криминализације миграната, тј. како он подразумева да су мигранти по правилу људи који илегално улазе у неку земљу и да се, због свог илегалног статуса, у њој по правилу баве активностима с оне стране закона. Стога се предлаже термин *ирегуларна миџрација* да би се избегла ова конотација, али и да би се новим термином обухватила двојна природа „ирегуларности” (и незаконит улазак у неку земљу и незаконит боравак у њој).

Нећу овде помињати семантичке разлике између енглеских придева *illegal* и *irregular*, као и српских придева *илеџалан*, *нејројисан*, *незаконий*, *нереџуларан*, *ирегуларан*, *нејравилан*, *јројивјраван* и сл. То би била дуга прича с неизвесним крајем. Све што треба да схватимо јесте да се у енглеском језику јавила потреба за разликовањем два термина, што је сасвим природно, а да пред нама стоји проблем како да ову разлику пренесемо у српски језик, јер је и у њему она очигледно потребна.

Од свих могућих кандидата за превод енглеског придева *irregular* у термину *irregular migrant*, као право решење намеће се придев *нереџуларан*, јер једино он, према речницима и корпусу српског језика који сам прегледао, остварује какву-такву посредну везу са живим – преко израза *нереџуларна војска*. Дакле, ако нам већ треба разлика у преводу, најбоље решење био би придев *нереџуларан* – *нереџуларни миџрант*, *нереџуларна миџрација*. И не би требало ширити употребу овог придева даље, ван ових израза и њима припадајућих стручних контекста; у другим случајевима би, за енглески придев *irregular*, и даље првенствено требало користити уобичајене придеве *незаконий* и *нејројисан*.

Али има ту још нешто. Брошура коју сам прочитао очигледно је, по то-ну којим је писана и по томе што се читаоцу обраћа са „ти”, намењена обичним људима, оним несрећним обичним људима који, по правилу слабо образовани, без пара и без знања страних језика, у потрази за „бољим” животом крећу грлом у јагоде, у непознати бели свет. Ако је таква брошура намењена њима, тј. најширој могућој публици, онда је у њој боље користити уобичајене термине, оне термине које су већ могли чути. Правнотерми-нолошким финесима у разликовању *илеџалних* и *нереџуларних миџраната*

место је у стручној литератури. У брошури намењеној врло јасној циљној групи (која је све само не стручна) не треба залазити у такве правнотерминолошке финесе. А то нас опет води до приче о функционалној раслојености језика и о томе да стално треба водити рачуна коме се, како и зашто обраћамо. Пречесто то, изгледа, заборављамо.

Весна С. Николић

ПРЕФИКСОИД *НАНО-*

Упоредо са убрзаним технолошким развојем и процесом глобализације у српски језик улази све већи број речи страног порекла. Приликом преузимања неке од тековина модерне цивилизације понекад преузимамо и готову реч за њу, а у појединим случајевима на домаћем терену стварамо назив за дати појам. Тај назив се све чешће састоји од почетне саставнице, која је углавном страног порекла, и домаће или већ адаптиране стране речи у другом делу. Овакве творенице представљају све већи нормативни и правописни проблем, о чему сведоче и сами аутори *Правописа српскога језика*: „Посебан нормативни проблем су почетне саставнице, углавном страног порекла, са статусом или форманта или префиксоида, као нпр.: *ауџо, авио, аеро, моџо, фоџо, радио, видео, сџерео, аудио, кино, макро, микро, макси, мини, екџира, суџер, квази* (и њен ’превод’ *назови*), *екџира, еко, екс, ино* и сл. Нормативности су каснили за продором ове врсте иновација и умножавањем сличних склопова, а процене степена сраслости у одмеравању значењских и формалних момената често су бивале несигурне и субјективне, јер су, по правилу, уистину у питању нијансе. Отуда утисак (не без основа) да се прибегавало појединачном, лексичком нормирању.” (Правопис 2011: 77). Аутори даље додају да је мање пометње било док је удео те лексике био ограничен и сведен на језик појединих струка, али да је продор лексике овог типа у језик свакодневне комуникације изазвао велике правописне недоумице. У појединим случајевима, чак и врло образовани корисници српског језика морају посегнути за *Правописом* не би ли проверили како се одређена реч пише. Наиме, генерално правило гласи да ће се две несамосталне саставнице увек писати спојено, а да ће се, у случају значењске аутономности друге саставнице и непроменљивости прве, реч писати као полусложеница (дакле – са цртицом). Међутим, изузеци су бројни, па се у *Правопису* уз сваки обрађени префиксоид наводи велики број примера, што свакако олакшава али не решава дати

проблем, будући да у језик свакодневно улазе нове речи са страним препозитивним компонентама. Осим тога, додатни проблем представља и чињеница да нису сви префиксоиди обрађени у *Правопису*. Уколико би неки од корисника желео да провери како се исправно пишу речи са почетним формантом *нано-*, одговор на ово питање не би могао да пронађе у правописном приручнику, јер се у њему овај префиксоид не помиње ни на једном месту. Због тога би било корисно уколико би се у неко од будућих издања *Правописа* унела допуна у виду прецизирања начина писања твореница са префиксоидом *нано-*.

У Речнику САНУ за префиксоид *нано-* дају се дефиниције: **а.** *као први део сложеница казује количину, величину и др. онога што значи други део сложенице (нпр.: наномелија, наносомија, наноцефалија и др.). б.* *у систему мерних јединица означава милијардити део наведене јединице исказане другим делом сложене речи (нпр.: нанометар).* Као што се из приложених примера види, формант *нано-* увек се пише спојено са другим делом саставнице – и онда када је тај други део несамосталан (*мелија, сомија, цефалија*), али и у случајевима када је други део пунозначна лексема (*метар*). На важност правописног канонизовања сложеница са почетном саставницом *нано-* упућује чињеница да се број лексема са овим префиксоидом у српском језику у последњим деценијама знатно увећао. То потврђује и корпус ексцерпиран из *НИН*-а (1996–2000), *Рејублике* (1996–2000) и *Полијике* (2005–2010). Наиме, део корпуса ексцерпиран из *Рејублике* за период од 1996. до 2000. године не бележи ниједан пример са иницијалном саставницом *нано-*, а мало је и примера пронађених у *НИН*-у за исти временски период – свега 6 (*нанограм* [3], *наносила* [2], *нанотехнологија* [1]¹). С друге стране, у *Полијики* су се у раздобљу од 2005. до 2010. године лексеме са формантом *нано-* јавиле 278 пута (*нанометар* [56], *нанотехнологија* [48], *наноцевчица* [20], *нанотехнологици* [10], *наноматеријал* [9], *наносекунда* [8] итд.). Дакле, за читав временски период од 1996. до 2000. године (узимајући у обзир и *Рејублику* и *НИН*) префиксоид *нано-* јавља се свега шест пута, што значи да се учесталост јављања датог префиксоида повећала за око 46 пута у односу на други посматрани период (2005–2010). Можемо само да претпоставимо колико се тај број лексема увећао од 2010. до данас.

Да постоји велика потреба за нормирањем начина писања твореница са префиксоидом *нано-*, сведоче и бројни примери њиховог неуједначеног писања. На различитим интернет-порталима могу се срести разноврсни начини њиховог бележења: *Све што ће да услови изузетан развој електронске комјутерске опреме, нано технологија и нових материјала, ња ће филмови*

---

¹ Бројеви у угластим заградама упућују на број јављања дате лексеме са префиксоидом *нано-* у ексцерпираном корпусу.

о Џејмсу Бонду биће музејска историја... (www.politika.rs), Познао је да орално уношење нано чесице златна позитивно утиче на многе функције организма, укључујући кожнићивне и имунолошке (www.purpleraincosmetics.com), Чесице алуминијума нано величине које се 'избацују' у атмосферу изазивају дегенеративне болести, изјавио је неурохирург (www.strogopovjerljivo.com), Посебно је значајан ефекат који изазивају ове нано-чесице на мозак и на кичмену мождину, а који су у порасту на листи дегенеративних болести (www.strogopovjerljivo.com), Борба против можданих тумора је уз помоћ „миноксантрона“ у нано-каисулама била ефикаснија... (www.blic.rs). Поред тога, јављају се и примери нано крема, крема за лице са нано-златом, нано мозак, нано сребро, нано-имланти, нано-тело, нано-чић, али и наноробот, нанотехнологија, нанокаисуле и сл. Напазимо, дакле, примере за три различита начина писања: састављено, растављено и полусложеничко (тј. са цртицом). Како би се овакве неуједначености у будућности избегле и начин писања лексема са префиксоидом нано- коначно канонизовао, ваљало би да се у неком од наредних издања *Правоииса* нађе и део који ће садржати смернице у вези са начином писања оваквих спојева. Наш је предлог да уједначавање иде у правцу спојеног писања, као што су, уосталом, написане све потврде дате у оквиру речничког чланка одреднице нано- у Речнику САНУ.

*Ана Мацановић
Ивана Маринковић Мандић
Јована Јовановић*

МОГУ ЛИ СТАРЕ РЕЧИ БИТИ МОДЕРНЕ?

Предмет овог рада чине застареле и старокњижевне речи, које се налазе на периферији лексичког система српског језика. Ове речи се полако губе из нашег језика, а важно их је похрањивати, баштинити и бележити као значајно културноисторијско наслеђе српског народа. Управо је ово један од најважнијих задатака свих лексикографа који раде на *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

Шта се подразумева под старим речима у српском језику? Неке речи у нашем језику сматрају се старима због тога што именују предмете и појаве који више не постоје – нпр. *Византија*, *дијак*, *олигархија*. У Речнику САНУ такве речи означене су као *историзми*. Другој групи припадају тзв. *застареле речи* – оне су некада биле уобичајене у језику, а данас су замењене

синонимима који су у активној употреби – нпр. *језикословац*, *комплименташ*, *писменица*. Трећу скупину чине *архаизми* – лексеме које су такође потиснуте из употребе, али се из стилских разлога јављају у књижевним делима – нпр. *ђумрукана*, *кир*, *самарија*. Коначно, четврту групу чине старе речи које припадају ранијим фазама развоја српског књижевног језика, те су често необичне и застареле по својим гласовним, морфолошким или творбеним обележјима – нпр. *воздух*, *џрамајически*, *џричасије*. Овакве лексеме маркирају се као *стиарокњижевне*.

У описним речницима српског језика под *историзмима* се подразумевају речи које су застареле у језику зато што се појаве и предмети које они именују не сусрећу у савременом животу. Стога историзми немају синониме у данас активном лексичком фонду. Њима су се некада именовале различите титуле, звања, занимања и сл., нпр.: *беџ*, *велможа*, *дијак*, *жујан* и др.; затим историјске државе, области, административне целине и њихови становници, нпр.: *Аусџроуџарска*, *Визанџија*, *Јуџославија*; *Илир*, *Латин*, *Османлија*. Историзмима се обележавају и различити облици владавине, као нпр.: *олиџархија*, *сињорија*, *џиријумвираџ*. Занимљиве су и новчане јединице које су некада биле у оптицају: *асџра*, *џалир*, *филир*, као и ратничка опрема, многима позната из епске народне поезије: *буздован*, *димискија*, *џефердар* и сл.

Важно је имати у виду и то да не морају сва значења једне речи бити застарела. Тако је нпр. свима добро познат *џасус*, односно 'краћи део текста, одломак који почиње новим редом', у свом секундарном значењу одређен као историзам, јер се њиме у Старом Риму означавала 'јединица за дужину која се мерила двоструким кораком'. Такође, опште је познато да је *џедаџоџ* данас 'онај који се бави педагогијом као науком, стручњак за педагогију, односно онај који се бави васпитањем и образовањем младих (нпр. наставник, учитељ, васпитач)'. Занимљиво је, међутим, да се педагогом код Старих Грка сматрао 'роб који је водио дете свога господара у школу (односно педагогију)', док је у Старом Риму то био 'учени роб који је подучавао, образовао дете свога господара'.

Дакле, историзми именују појаве и предмете којих нема у савременом животу, већ се везују за неко историјско раздобље. Управо зато ове лексеме немају синониме у савременом језику. Ипак, то не значи да их из језика треба протерати; напротив, широка лепеза значењских група у оквиру историзама указује на наше богато историјско наслеђе. Историзми су веома значајни и често се употребљавају у историографским делима и уџбеницима, али њихова употреба није стилски ограничена. То што одређени предмети и појаве више не постоје не значи да не постоји потреба за њиховим именованњем и да се данас не помињу.

Поред историзама, Речник САНУ као посебну скупину издваја и *заста-реле речи*. У питању су речи које су се употребљавале у прошлости, мање или више су познате савременим говорницима, а замењене су синонимима који су данас у активној употреби. На пример, године 2014. прослављена је двестогодишњица Вукове *Писменице српскога језика*, коју би неки модерни Вук данас насловио *Грамаџиком српскога језика*. Наука о језику, одн. *лингвистика*, у 19. веку називала се *језикословљем*, а колеге *лингвисти* – *језикословцима*. Данашња *слова*, или стручнијом терминологијом – *џрафеме*, некада су се називала *писменима* или *буквама*. Отуда се књига из које прваци уче слова назива *букваром*.

Речник српскога језика Матице српске помиње неколико значења речи *слово*, а међу њима је примарно *слово* као 'писмени знак у азбуци или абеди, који обично одговара одређеном гласу', односно, *слово* као 'типографски знак одређеног облика и величине, који се употребљава у штампању каквог текста'. Матичин речник, затим, бележи и секундарна, застарела значења лексеме *слово* у нашем језику, а то су значења 'реч', 'говор, беседа'. У једном од својих застарелих значења реч *слово* појављује се и у називима многих старих словенских писаних споменика. Данас би се, рецимо, поетски спис *Слово љубве* деспота Стефана Лазаревића вероватно назвао *Беседом о љубави*, док би филолошка расправа *Слово о писменима* Црнорисца Храбра, један од најстаријих споменика који сведоче о почецима словенског просвећивања и покрштавања – добила име *Беседа о писменима*, тачније – *Беседа о словима*. Премда се у савременом српском језику лексема *слово* сматра застарелом када означава 'реч', у многим словенским језицима ово је и даље њено основно значење, наслеђено још из прасловенске епохе. Тако је нпр. у руском, белоруском, украјинском, пољском и чешком језику.

Већини говорника српског језика вероватно је прва асоцијација на лексему *јадеж* 'одређени облик именских речи'. Међутим, *јадежом* се у нашем језику некада називала и било каква 'падавина (киша, град, снег и сл.)'.

Старим речима припадају и *архаизми*. Посреди су такође речи које су припадале неком прошлом раздобљу, али су данас потиснуте из активне употребе, тачније, замењене су савременим синонимом. За разлику од застарелих речи, појава архаизама у књижевноуметничким и каткад публицистичким текстовима представља стилско обележје аутора. Присетимо се Станковићеве *Нечистије крви* и Софкиног оца Ефенди Мите или чувеног Стеријиног шкртице Кир Јање. Ова два књижевна јунака, осим наглашене љубави према новцу, повезују и непроменљиве именице *ефенди* и *кир*, које као титуле стоје уз њихова лична имена, припадају групи архаизама и уместо њих данас се користи именица *џосиодин*. Свима је добро познат и аутентични самарција Петрак из Ћопићеве *Баџије сљезове боје*. Иако је ово занима-

ње данас ретко, *самарџије* и даље постоје, само што су познате као *седлари*. Подсетимо се и Андрићеве приповетке *Пути Алије Ђерзелеза*, у којој реч *ђумрукана* има несумњиву стилску функцију обележавања колорита епохе. За разлику од Алије Ђерзелеза, који је морао проћи *ђумрукану*, данас се у повратку с каквог путовања мора прећи *царина*.

Када су у питању старе речи, треба напоменути да се приликом њихове лексикографске обраде јављају извесни проблеми. Наиме, каткад је тешко одредити ком типу старих речи припада нека одредница. Са историзмима је на први поглед лако, јер, како је речено, појам који они именују више не постоји. Међутим, поставља се питање да ли се *историзмом* може сматрати и позната реч, која је ушла у наш језик пре само две-три деценије и донедавно је била у широкој употреби, али данас предмет који она означава више не постоји. Нпр. уређаји попут *вокмена*, *дискмена* и *џејмера* били су популарни 90-их година прошлог века, али су, захваљујући развоју модерне технологије, врло брзо превазиђени. Стога се лексикографи питају која је временска дистанца довољна да би се нека реч окарактерисала као историзам. Вероватно ће тако за деценију-две и сви *џаблеџи*, *џачскринови*, *ајфони*, *смартфонови* и остали производи савремене технологије бити увелико превазиђени, а неки други *језикословци* о њима ће говорити као о старим речима.

Тешкоће у изради описних речника могу задавати и архаизми, па се лексикографи често питају колико је потврда из књижевних дела потребно како би се нека реч или пак неко њено значење одредили као архаични. Другим речима, постоји дилема да ли се нека стара реч може прогласити архаизмом само на основу усамљеног примера у савременом књижевном опусу неког писца.

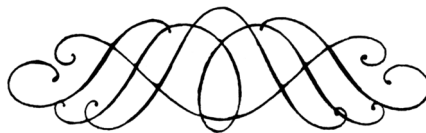
Наш књижевни језик је прошао кроз различите фазе у свом развоју, па се тако неке старе речи из Речника САНУ везују за српскословенску епоху (нпр. *боџомрски*, *васкрсеније*) или рускословенску епоху (нпр. *воздух*, *начелничество*), док се неке одређују као црквенословенске (*безбожије*, *боџослужје*). Како би се предупредиле евентуалне грешке у прецизном одређивању ком типу старог књижевног језика припадају одређене речи, од 11. тома у Речнику САНУ све лексеме које одсликавају фазе у развоју српског књижевног језика обједињене су као старокњижевне. Многе од ових речи имају карактеристична фонетска и творбена обележја, захваљујући којима их лексикографи обележавају као старокњижевне. То су најчешће црквенословенски суфикс *-ије*, руски одн. рускословенски префикси *во-* и *со-*, придевски суфикс *-ески* и сл.

Ипак, не звуче све речи у чијем се саставу налази неко од ових творбених обележја необично и нису све изашле из употребе. Тако се нпр. у свакодневном говору уобичајено употребљава глагол *васиџаџи*, те се ни префикс

vas- у њему не осећа као заоставштина српскословенског књижевног језика. Такође, добро су познати поздрави које православни верници међусобно упућују за *Ускрс* одн. *Васкрс*. Народни облик *Ускрс* и његов српскословенски еквивалент *Васкрс* нормативни су у савременом српском језику. У поздравима, међутим, није се уобичајило народни изговор *Христ̄ос ускрсну*, већ само српскословенско *Христ̄ос васкрсе* и рускословенско *Христ̄ос воскресе*. Хибридни, облици *Христ̄ос васкресе* и *Христ̄ос воскресе* нису нормативни јер представљају мешавину елемената из двеју фаза књижевног језика.

Уместо закључка, покушајмо да одговоримо на питање постављено у наслову овог рада: *могу ли заиста старије речи бити модерне?* Уколико вас упитају јесте ли били скоро на неком *јуџијесџијвију*, несумњиво ћете разумети питање, иако лексема *јуџијесџијвије*, са лингвистима препознатљивим црквенословенским суфиксом *-ије*, припада старом типу књижевног језика. У новије време савремени говорници освежавају свој језички израз баш употребом ове именице уместо облика *јуџиј* или *јуџијовање*. Подсетимо се Доситејеве забелешке да „Језик има своју цену од ползе коју узрокује”, која нам је и даље, после више од 230 година, разумљива. Црквенословенизам *јолза* употребљавао се у 18. и 19. веку напоредо са именицом *корисџиј*, али оне нису биле апсолутни синоними. *Полза* је, наиме, представљала духовну добробит, а *корисџиј* материјалну. Будући да су у последње време поново актуелне Доситејеве просветитељске идеје, *васкрсла је* у језику и именица *јолза*, управо у оном значењу у којем су је Доситеј и његови савременици користили. Није само модерна ова именица, већ и њене изведенице попут придева *јолезан*, *оџијейолезан*, глагола *јолзовати* и сл.

На основу наведеног, можемо закључити да старе речи ипак могу бити модерне. Њихова употреба у савременом језику обогаћује и освежава свакодневни дискурс, чиме се овакав лексички слој чува од заборављавања као значајно српско културноисторијско наслеђе.

Б

ПРЕИСПИТИВАЊА

Душка Кликовац

МУКЕ С ГЛАГОЛОМ *ТРЕБАТИ*, И ДАЉЕ

1. Значења и облици глагола *ћребайћи*

Глагол *ћребайћи* је у српском језику специфичан по томе што његови облици – бар онако како то норма прописује – зависе од његовог значења.¹ Наиме, кад означава нечију *ћоћребу за нечим / неким* (неком ствари, бићем или апстрактним појмом), то за чим се осећа потреба најчешће се означава субјектом реченице, с којим глагол *ћребайћи*, као предикат, конгруира – дакле, разликује лица. То не само што је дозвољено него је и једино могуће:²

- (1) Требају / Требале су ми неке књиге.
- (2) Требају / требали су ми неки одговори.
- (3) Ко вам треба / је требао?
- (4) Шта вам треба / је требало?³

У другом свом значењу *ћребайћи* означава *обавезу осћварења неке сийћуације*. Тада се допуњава глаголом. Кад тај глагол само именује ту ситуацију а обавеза се не приписује ником појединачно, он стоји у инфинитиву (пр. 5).

---

¹ Основу овог прилога чини чланак који је ауторка објавила 2011. године у часопису *Наш језик*. Тај чланак је за ову прилику скраћен и сажет, да би био доступнији читаоцу заинтересованијем за језичку праксу него за теорију; с друге стране, допуњен је неким коментарима у тачки 9 и целом тачком 10, у којој се дискутује о најновијој норми у вези с глаголом *ћребайћи*. Читаоца који жели додатне појединости, објашњења и разумевање проблема у ширем теоријском контексту, упућујемо на чланак из *Нашеџ језика*.

² Постоје и друге конструкције у којима глагол *ћребайћи* означава потребу за неким појмом; у једној од њих, која је мање уобичајена, он је такође личан (*Шћиа/Кођа ћребайће?*), а у другој је безличан, јер у реченици нема граматичког субјекта, него је оно што је потребно означено логичким субјектом у партитивном генитиву (*Треба ми разних књига, Требало му је ћажње*).

³ У овом примеру лични облик се поклапа са безличним, јер заменица *щћиа* тражи да глагол буде у 3. л. јд. (нпр. *Шћиа се дођодило?*).

Кад се та обавеза неке приписује, глагол стоји по правилу у презенту,⁴ а испред глагола стоји везник *да* (пр. 6, 7).⁵

(5) Треба много (на)учити.

(6) Марко треба још много да (на)учи.

(7) Да би положио тај испит, Марко треба много да зна.

Остатак нашег излагања биће посвећен само употреби глагола *їребайїи* у овом другом значењу.⁶

2. Књижевнोजезичка норма у вези с глаголом *їребайїи*

Два значења глагола *їребайїи* издваја још Вук, у 1. издању *Рјечника* (1818) и илуструје их примерима:

1. *vonnöthen sein, opus est*: „Не треба ми он” и „не требам њега” и 2. *oportet (ire)*: треба (ићи).

Дакле, у првом значењу глагол *їребайїи* је личан, а у примеру које илуструје друго значење безличан.⁷ Идући за Вуком, такву употребу глагола *їребайїи* прописивали су и каснији граматичари и нормативисти – Маретић (1924), Јонке (1962–1963), Стевановић (1975), Брабец–Храсте–Живковић (21954).

Једна од последица те норме – која се, пошто је везана за језичку форму, најлакше и уочава и памти – јесте да се (бар онда кад је допуњен другим глаголом) глагол *їребайїи* може употребити само у 3. лицу јд. средњег рода – *їреба*, *їребало је*, *їребало би*, *їребаће* и сл. – а да су сви његови други облици забрањени.

---

⁴ Може стајати и у резултативном перфекту – оном који означава ситуацију чије последице важе у датом тренутку. Таквих примера има у правничком језику, а ево једног из куvara: *За њо време воће їреба да је већ їриїремљено*.

⁵ Стевановић (21979: 603–604) помиње и конструкције с инфинитивом којима се обавеза приписује неком лицу: *Оїасна месїа му брзо їреба обилазїїи*, *Треба вам се їричуваїїи од усамљених кућа*. Оне данас звуче у великој мери архаично.

⁶ Овом приликом ћемо занемарити и то да глагол *їребайїи* означава обавезност у два домена: у домену стварног света – што је тзв. деонтичка модалност, и у домену закључивања – тзв. епистемичка модалност. Прву илуструју сви горњи примери, а другу реченица као што је *Мика їреба да је већ доцїао*. Једноставности ради, говорићемо само о првој, мада се глагол *їребайїи* слично понаша и кад означава другу.

⁷ Како објашњава С. Марковић (1950: 316–317), безлична употреба глагола *їребайїи* потиче од безличних конструкција с именицом *їр(и)еба* – а то су *нема / није їребе*, *їреба је / није їреба* – које налазимо често код наших писаца из 19. века; „[...] види се јасно да се према *їреба је opus est* образовало безлично *їреба* које је под утицајем *їреба је* чувало своју безличност”.

3. Ипак, (и) лични облици

Језичка пракса противила се норми још у Вуково доба и наставила је то да чини до данас. Танасић (1995–1996: 45) наводи примере из грађе за речник САНУ у којима је он употребљен као личан; у питању су примери из периода од краја 19. века до средине прошлог, из штампе и књижевности. Ево неких:

(8) Кад требамо да се састанемо (Ј. Веселиновић).

(9) Требао сам одговорити (Д. Васић).

(10) Брат му је ... требао у зору да порани и дође (М. Црњански).

(11) Порта је требала гледати да бар српскога кнеза привеже за себе (С. Јовановић).

М. Стевановић (³1979: 604) резимира тадашње стање у вези с употребом глагола *їребайи* следећим речима: „Али и поред тога што ту особину [личне облике глагола *їребайи*] срећемо ево и код врло значајних писаца, граматичари јој се, оштро супротстављају. И уколико се она чешће среће у језичкој пракси, утолико јој се више спори књижевнојезички карактер, не само у школским уџбеницима граматике него и у другим језичким приручницима”. Ипак, Стевановић сматра да за то има разлога, „јер се у народним говорима штокавског дијалекта који чине најужу основу књижевног језика глагол *їребайи* у значењу *müssen* употребљава безлично”.

4. Шта, заправо, треба да буде безлично?

Више нормативиста је скретало пажњу на то да није довољно да глагол *їребайи* по облику буде безличан, него да мора бити безлична и сама реченична конструкција. Тако године 1953. у „Језичким поукама” часописа *Наци језик* Павле Ивић критикује следећи пример:

(12) Сада бих ја требало на тебе да се наљутим.

Он објашњава због чега је таква конструкција неприхватљива: у њој *їребало* „није у складу ни са чим”: говорник је мушкарац, а *їребало* је облик средњег рода; облик *бих* је у 1. л. јд., а *їребало* је део безличног облика, који самим тим претпоставља 3. л. једине. П. Ивић констатује да су такве „накарадне”, „наказне” конструкције настале механичком применом правила да се мора узети безлични облик глагола *їребайи*, због чега многи у писању замењују облик *їребало* – како би иначе рекли – са *їребало*. П. Ивић закључује да „није довољно лични облик глагола *їребайи* заменити безличним, већ је потребно саму *конструкцију* учинити безличном, онако како то захтева исправно језичко осећање”, дакле: *Сада би їребало да се ја на џебе наљутим* (исто: 275–276; курзив из цитата ауторов).

Значи, да би од личне начинио безличну конструкцију, говорник одн. аутор текста мора уложити свестан напор и глагол *їребаїїи* ставити испред субјекта.

Други нормативисти су, међутим, дозвољавали безличан облик глагола *їребаїїи* и иза субјекта, чиме се нарушава правило о конгруенцији предиката са субјектом: *Ти їреба да дођеш* (СТЕВАНОВИЋ 1975: 348), *Ти їреба да идеш* (ОСТОЈИЋ 1997: 15), *Сви їреба да дођу* (КЛАЈН 2003), па чак и *ми би їребало да радимо, ви би їребало да зовориїїе* (ФЕКЕТЕ 2008). Одакле то?

5. *Мика їреба да дође* – лично или безлично *їреба*?

У једном, али веома честом случају лични и безлични облик глагола *їребаїїи* су једнаки – онда када је субјекат заменица 3. лица у једнини, одн. именица у једнини: исти је облик и у *Треба да Мика дође* (што је безлична конструкција, јер *їреба* не конгруира ни са чим) и *Мика їреба да дође* (што је лична конструкција, јер *їреба* конгруира с *Мика*). Срето Танасић примећује да је у примерима као што је *Марко їреба да їрочиїїа књиџу* ситуација регуларна само наизглед, будући да је у њима глагол *їребаїїи* употребљен као личан, а не безличан. То се доказује тиме што га је немогуће заменити безличним глаголом *ваљаїїи* или неком безличном реченицом другог типа: реченице *Марко ваља да їрочиїїа књиџу*; *Марко би било їїїребно да їрочиїїа књиџу*; *Марко је неїїходно да їрочиїїа књиџу* нису могуће. Он закључује да конструкција као што је *Марко їреба да оїїїуїїује* „припада конструкцијама са личном употребом овог глагола, и њу треба вратити међу такве конструкције” (1995–1996: 51).

Танасић сматра да су личне конструкције с безличним *їреба* настале у пракси, услед великог притиска књижевнојезичке норме, а да су је нормативисти прихватили – најпре прогласивши употребу овог глагола у примерима као што су *Марко їреба да куїїи књиџу* безличном (1995–1996: 50). Да је вероватан разлог за настанак таквих конструкција управо притисак норме а не неки унутрашњејезички разлог, показује њихово одсуство у другим глаголским облицима: нико – чак ни онај ко каже *ја / їїїи / ми / ви / они їреба* – неће рећи *ја је їребало, їїїи је їребало, ми је їребало* (перфекат), *ја ће їребаїїи* (футур први), *кад они буде їребало* (футур други), *ми би їребало* (потенцијал) итд.⁸ Видели смо (пр. 8) да се у пракси такви случајеви некад решавају тако што са субјектом конгруира помоћни глагол (као мање упадљив), а после њега се ставља безлично *їребало* (јер би *їребао, їребала, їребали* сувише боло очи).

---

⁸ Овај последњи пример можда мање пара уши због тога што се лични облици помоћног глагола у потенцијалу губе, тако да се *би* и иначе често употребљава у свим лицима.

Препоруке нормативиста да се безлично *їреба* стави у личну конструкцију, као и такви примери из праксе, говоре нам следеће: образованим говорницима српског језика – онима који су били дуже подучавани норми – неграматични примери као што су *Ја їреба да идем* не парају уши. Чини се да је то добар пример како се језичко осећање може променити под утицајем књижевнојезичке норме – мада, наравно, не треба занемарити ни чињеницу да је облик *їреба* краћи и, стога, говорницима згоднији него облици *їребам*, *їребаш*, *їребају* и сл.

Овакве препоруке нормативиста указују нам још на нешто: да су и њима личне конструкције с глаголом *їребайџи* (оне у којима он стоји иза субјекта) обичније него безличне (у којима он стоји испред субјекта).

6. Врхунац конфузије и један начин на који се она решава

Колико су обични говорници збуњени у погледу дозвољених облика глагола *їребайџи*, показују примери у којима они чине грешке управо обрнуте од уобичајених – тако што употребљавају безличан облик тамо где би уместан био лични; један такав пример је забележен у нормативистичкој литератури још 1955. године:

(13) Позоришту је требало изврстан број штатиста (*Полиџика*, 27. VI 1955).

А у следећем примеру уместо безличног облика употребљава се хибридни – који је делом лични, делом безлични:

(14) Ово је један од оних дана кад бих требало да размислим о последицама својих поступака (*Полиџикин Забавник*, Гарфилд).

Да не би погрешно, обични говорник често глагол *їребайџи* напросто избегава. Није ретко срести образованог човека који – не желећи да размисли о томе да ли је глагол *їребайџи* употребио „правилно” или не – говори *Поїребне су ми нове циїеле* уместо *Требају ми нове циїеле*; има и лектора који систематски избацују све личне облике глагола *їребайџи*, били они легитимни са гледишта експлицитне норме или не. Да то није никакво ново стање, говори нам С. Марковић (1950: 311):

С једне стране, у разговорном језику употреба ових [личних] облика све је чешћа, она узима све више маха – и где треба и где не треба. [...] С друге стране, у књижевном језику, дакле у писању, постоји тенденција искључиве употребе безличних облика – и где мора и где не мора. Тамо где је то немогуће, тј. где би употреба личног облика била на свом месту, он се просто напросто избегне и глагол *їребайџи* замени се другом речју, обично изразом „бити потребан”, да се не би погрешило.

7. Кад конструкција мора бити лична

У неким случајевима глагол *ӣребайи* мора доћи иза субјекта, те мора бити у личном, конгруентном облику.

7.1. Најважнији такав случај јесу односне реченице које почињу са заменицом *који* која у тој реченици има функцију субјекта; тај проблем први уочава С. Марковић (1954), а затим о њему говори Клајн (2003, 2004). У таквом случају се говорник одн. аутор текста заиста налазе на муци: језичко осећање тражи да *ӣребайи* конгруира, а норма да не конгруира. Зато прибегавају трима решењима.

Најчешће *ӣребайи* стављају у безлични облик упркос личној конструкцији (тако је у пр. 11); ређе употребљавају личне облике (пр. 12); могући су и хибридни, који су најређи (пр. 13):⁹

(15) [...] планираног напада, који је требало да личи на напад у Мумбају 2008. године [...]. (РТС, 2010)

(16) [...] побуњеника који су требали да упадну с мора у Панаму. (ЕК: *Политика*, 2010)

(17) [...] а да се од овог чина ограђују сви који су требало да буду одговорни. (ЕК: РТС, 2010).

Неки нормативисти (нпр. Пецо и Пешикан 1967) прихватају прво решење, неки друго (нпр. Клајн 2003, 2004); треће не одобрава нико од нормативиста.

Сличан је случај и у упитним и зависноупитним реченицама чији је субјекат заменица *ко*: као што у реченици *Ко је дошао?* (или *Реци ми ко је дошао*) глагол *доћи* конгруира са субјектом *ко*, то мора да чини и *ӣребайи* у реченици *Ко је ӣребао да дође?* (или *Реци ми ко је ӣребао да дође*).¹⁰

7.2. Понекад субјекат мора да стоји на почетку реченице зато што то контекст захтева. Такве случајеве примећује Клајн (2004), који даје пример 18, и Танасић (1995–1996), који даје пр. 19:

(18) Ми нисмо требали да дођемо, али смо ипак дошли.

(19) Петар ће сада поћи, а Марко треба да сачека другове.

7.3. С. Марковић (1954) примећује да глагол *ӣребайи* мора бити личан и кад се нађе у напоредној конструкцији с неким другим модалним глаголом,

⁹ Примере који следе преузели смо из Корпуса савременог српског језика (www.korpus.matf.bg.ac.rs), који нам је омогућио и да проценимо учесталост наведених конструкција.

¹⁰ Начелно, исто се догађа и са заменицом *што* у функцији субјекта, само што се тада конгруентни и неконгруентни облик глагола поклапају (та заменица тражи да њен предикат буде у 3. л. јд. средњег рода), тако да у реченици *Што се десило?* (па онда и у *Што је ӣребало да се деси?*) не препознајемо по облику предиката да је конгруентан. – За запажање о облику глагола *ӣребайи* у (зависно)упитним реченицама захваљујем колеги Балши Стипчевићу.

као што је у Давичовом примеру *Није урадила оно што је могла, требала*. Ево неких примера и из нашег корпуса:

(20) [...] не чиним ли нешто што не бих смела и требала учинити? (Б. Ћосић).

(21) Ово је политичка одлука за коју су депутати добили задатак и они су и требали и морали да донесу овакав акт (*НИН*).

8. Захтеви за новом нормом

Предлози, па чак и захтеви да се уведе нова норма у вези с глаголом *итребајти* чули су се више пута. С. Марковић (1954) констатује да је „безличност глагола *итребајти* већ знатно поколебана” и закључује: „[...] наша нормативна граматика мора се позабавити питањем да ли се употреба личних облика глагола *итребајти* може и даље проглашавати апсолутно неправилном” (стр. 249, одн. 252). С. Ковачевић (1957–1958: 106) још је експлицитнији: за примере *Не итребајте се журијти / да се журијте*, *Требао си казајти / да кажеш*, *Његова је сесјира итребала да се уда*, какве „све чешће чујемо”, каже: „Против таквих конструкција не буну се наш осјећај за конгруенцију, па зашто да их онда не озаконимо”.

С. Танасић (1995–1996: 52) сугерише „признавање статуса у стандардном језику и конструкцијама са личном употребом овога глагола у случају када он тражи глаголску допуну”. Остојић (1997: 18) истиче потребу за „озбиљним кодификаторским захватом” у вези с глаголом *итребајти*.

9. Могућа норма

Из наведених примера произлази да је савремено језичко осећање у вези с глаголом *итребајти* несигурно. Та несигурност проистиче већ и из тога што, као што смо на почетку овог рада изнели, његов облик зависи од његовог значења. Да је остављено језику да се спонтано развија, лични облици би сигурно преовладали – као што и јесу, мада махом код мање образованих говорника. Ту тежњу подупиру и други лингвистички разлози: аналогија према другим модалним глаголима, пре свега према глаголу *морати*; случајеви у којима *итребајти*, иако допуњен другим глаголом, мора стајати иза субјекта, тј. мора бити личан; потреба да се сачува податак о лицу кад је *итребајти* допуњен инфинитивом (чему нагињу ијекавци).

Из примера такође произлази да у погледу тога шта је правилно а шта неправилно у вези с глаголом *итребајти* влада збрка. Јасно је, такође, да је за то одговорна недовољно промишљена, али упорно наметана норма, која је толико инсистирала на безличним облицима глагола *итребајти* да су они постали једно од мерила за нечију писменост: нико ко иоле држи до свог интелектуалног угледа, одн. имица образованог човека неће себи дозволити

да каже *ја ћребам да дођем*, него обавезно *ја ћреба* (иако не каже *ја иде* или *ја мора* него *ја идем* и *ја морам*); такође, неће му запарати ухо ни људи *који је ћребало да дођу*, па чак, видели смо, ни људи *који су ћребало да дођу*. Тако нам се оцртава, парадоксално, не вуковска, него славеносербска ситуација: реченице са *ћребайи* образују се по разноликим правилима, а говорник показује своју школованост тако што неће поштовати здраво језичко осећање нити правила граматичког система.

Једини начин да се таква ситуација разреши јесте да се употреба овог глагола нормира тако да буде једноставна и у складу с правилима конгруенције, по цену да иде и против устаљених обичаја. Та норма би дозвољавала и личне и безличне облике глагола *ћребайи*, уз само једно ограничење: да се безлични облик мора употребити испред субјекта, тј. да иза субјекта мора стајати лично *ћребайи*. Дакле, правилно би било и *Треба да Мика дође* и *Мика ћреба да дође*; и *Треба да ми дођемо* и *Ми ћребамо да дођемо*; и *Требало је да ја дођем* и *Ја сам ћребала да дођем*; али само људи *који су ћребали да дођу*, *Ко је ћребао да дође?* и никако *Ја ћреба да дођем*, *Они је ћребало да дођу*, *Они су ћребало да дођу*.

10. Најновија норма

Нормативна грамајика српског језика Предрага Пипера и Ивана Клајна следи досадашњу нормативистичку праксу и налаже да глагол *ћребайи* буде безличан кад је допуњен другим глаголом (тачка 340, стр. 165).¹¹ За случај кад се субјекат налази испред тог глагола прописује следеће:

Ако је субјект испред деонтичког *ћребайи*, а није у трећем лицу једнине, глагол *ћребайи* може и даље бити безличан ако је у садашњем времену:

(39) Ти треба да говориш о томе, а не ја.

(40) Деца треба такође нешто да добију.

Ако је *ћребайи* у прошлом времену или потенцијалу, препоручује се да се уместо њега употреби *имайи* или *морайи*:

(41) Ти си *имао* о томе да говориш, а не ја.

(42) Деца би *морала* такође нешто да добију.

На овај начин нормира се једна неграматична конструкција – иза субјекта стоји безлично *ћреба* (пр. 39, 40 из *Грамајике*) и презент се третира другачије од осталих глаголских облика; ни једно ни друго не доприноси очувању језичког система.¹² А у вези са препоруком да се лични облик глагола

¹¹ Клајн је слично предлагао и раније (2003, 2004), а Пипер (2005) дозвољава личне облике кад је глагол *ћребайи* у перфекту и потенцијалу, а и у презенту кад је допуњен инфинитивом.

¹² То је најочигледније кад замислимо да бисмо требали странцу да објаснимо зашто иза субјекта у 1. и 2. лицу треба да стоји 3. лице глагола *ћребайи* – и само тог глагола!

їребайїи избегне у перфекту и потенцијалу тако што ће се избећи сам тај глагол (пр. 41, 42) јавља се озбиљан проблем: *морайїи* и *имайїи* нису синоними глаголу *їребайїи*. *Морайїи* означава јачу обавезност, а у пр. 42 је она ублажена потенцијалом и тако приближена оној за коју је „задужен” глагол *їребайїи*; већ у перфекту би се читовала разлика међу њима: *Деца су морала їакође неїїїо да добију* не мора да буде исто што и *Деца су їребала їакође неїїїо да добију*, јер са *морайїи* вероватно значи да су добила, а са *їребайїи* вероватно да нису.¹³ С друге стране, *имайїи* означава обавезу која је споља наметнута: у примеру *Мика је їребао све їо раније да исїрича, било би му лакше* глагол *їребайїи* не може да се замени са *имайїи*. Дакле, у ситуацијама кад му глагол *їребайїи* буде семантички потребан и кад не буде могао да га стави испред субјекта, говорник одн. аутор текста неће знати у који облик да га стави – и ето простора за даља лутања. Такође, начелно говорећи, нормативистички поступак којим се жртвује лексема да би се сачувао њен пожељан облик у најмању руку није уобичајен.

Додатна је компликација што дата правила имају и изузетак – мада је добро што се он помиње, јер се тиме ван норме стављају неке конструкције које су, видели смо, неграматичне:

Изузетно, у односним реченицама каткад се мора дозволити и лична употреба деонтичког *їребайїи*, пошто се безлични глагол не би могао сложити са субјектом:

(43) Дошли су сви они који су требали да дођу.

Не би било добро: Дошли су сви они који је требало да дођу.

Било би јасније да је ово „каткад” прецизирано, тј. да је речено да је то сваки пут кад је *који* субјекат у односној реченици – што је и најчешћи случај у тим реченицама.

Да закључимо. Најновија нормативна решења у вези с глаголом *їребайїи* имају системске изузетке, у једном сегменту сеprotиве граматичким правилима, а у другом нуде решење које се не може применити. С друге стране, јасно је да би допуштање личних облика глагола *їребайїи* било изазов, па и жртва и за нормативисте и за неке (мада можда не и многе) говорнике српског језика. Међутим, требало би проценити величину те жртве у односу на време и енергију лектора, наставника, будућих ђака и садашњих и будућих говорника српског језика који претендују на писменост а који тренутно морају да се бакћу са компликованим правилима у вези са значењима глагола

¹³ На то указује могућност да се те две реченице наставе на различит начин: *Деца су морала неїїїо да добију, їа смо им разделили слаїкице*, наспрот *Деца су їребала їакође неїїїо да добију, али нисмо имали довољно слаїкица*. Слично томе, ако се на питање *Где је Мика?* одговори са *Морало је да оїїїуїїује*, јасно је да је Мика отпутовао; ако се одговори са *Требао је да оїїїуїїује*, значи да је било планирано да отпутује, али да говорник није сигуран да се то и десило.

īrebaīti, његовим допунама, месту у реченици, његовој конгруенцији и временима у којима се употребљава; то огромно време и енергија могли би се усмерити у корисније сврхе.

Л и т е р а т у р а :

- Брабец–Храсте–Живковић ²1954: Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb (2. izdanje).
- Вук 1818: Вук Стефановић Караџић, *Рјечник срѣскоџа језика*, Беч (фототипско издање: Београд: Просвета, 1969).
- Ивић 1953: П[авле] И[вић], т. 3 „Језичких поука”, *Наш језик*, IV, н. с., 5–6, 275–276.
- Јонке 1962–1963: Ljudevit Jonke, „Sintaktičke pogreške u vezi s glagolom 'trebati'”, *Jezik*, X: 5, 1962–1963, 156–158.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, Београд: Српска школска књига.
- Клајн 2004: Иван Клајн, „О склопу реченице”, [у књизи] П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, *Срѣски језички љриручник*, Београд: Београдска књига, 139–164.
- Кликовац 2011: Душка Кликовац, „О глаголу *īrebaīti*: теорија, употреба и норма”, *Наш језик*, XLII: 3–4, 2011, 3–24.
- Ковачевић 1957–1958: Slobodan Kovačević, „Glagol 'trebati'”, *Jezik*, VI: 4, 105–106.
- Маретић 1924: Tomislav Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb: JAZU.
- Марковић 1950: Св. Марковић, „О употреби личних и безличних облика глагола *īrebaīti*”, *Наш језик*, I, н. с., 7–8, 311–317.
- Марковић 1954: Св. Марковић, „Да ли је употреба личних облика глагола *īrebaīti* неправилна?”, *Књижевност и језик у школи*, I: 4, 245–252.
- Остојић 1997: Бранислав Остојић, „Још о конструкцијама с глаголом *īrebaīti*”, *Срѣски језик*, 3/1–2, 15–18.
- Пецо–Пешикан 1967: Asim Peco, Mitar Pešikan, *Informator o savremenom književnom jeziku sa rečnikom*, Beograd: Mlado pokolenje.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, „Модалност”, [у књизи] *Синѣакса савременоџа срѣскоџ језика (љросѣа реченица)* (ред. М. Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ / Београдска књига / Матица српска, 636–649.
- Пипер–Клајн ²2014: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна џрамаѣика срѣскоџ језика*, Нови Сад: Матица српска, 2014. (друго, измењено и допуњено издање).
- Стевановић 1975: Михаило Стевановић, *Савремени срѣскохрваѣски језик, I – Увод, Фонетика, Морфолоџија*, Београд: Научна књига, 1975.
- Стевановић ³1979: Михаило Стевановић, *Савремени срѣскохрваѣски језик, II – Синѣакса*, Београд: Научна књига (3. издање).
- Танасић 1995–1996: Срето Танасић, „О употреби глагола *īrebaīti*”, *Наш језик*, XXX: 1–5, 44–52.
- Фекете 2008: Егон Фекете, „Како 'би требало' са 'требати'”, [у књизи] *Језичке доумице – књ. љрва*, Београд: Београдска књига.

КАКО НАСТАЈУ ЈЕЗИЧКИ МИТОВИ

Језички митови се испредају као бајке, легенде, па чак и као неке свете и непорециве мудрости. Оне имају и ту тежину. Кад једном у њих поверујемо, а то се догађа још кад смо деца, тешко ће нас ико касније разуверити да нису истините и да су нас целог живота учили погрешно. Не тако давно се група младих лингвиста са Института за српски језик изборила да у оквиру акције „Негујмо српски језик” стави на плакате да ЦЕЛО ВРЕМЕ и ЗАДЊИ ПУТ нису неправилни облици. Ово је изазвало безмалли шок у јавности, поготово кад се појавило и у штампи. Друштвене мреже су почеле да деле овај текст у неверици, језичке групе и форуми су узаврели. Један од коментара оних који никако не могу да поверују у ово био је: „Немогуће је и не уважавам никакву аргументацију кад су ме и у школи и код куће учили да је то погрешно”.

Управо у томе и јесте највећи проблем с овим заблудама – што се уче у школи и то често и од професора српског којима је то струка, а и они су то научили у школи или код куће кад су били мали, него није имао ко да их демантује кад су дошли до факултета. Наиме, универзитетски професори ове проблеме сматрају неважним и углавном их заобилазе.

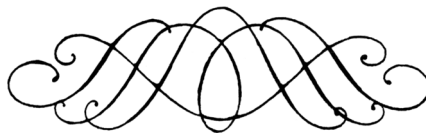
А како настају ове легенде? Углавном као и све друге, кроз народна предања, а преносе се доскочицама и узречицама. У оба наведена примера, наводе се доскочице као аргументација. За **задњи пут** се говори да не може тако да се каже јер не постоји **предњи пут**, а за **цело време** да не може јер време није неки предмет па да буде цело. Ево још неколико сличних доскочица које доводе до језичких митова и заблуда: *Дрва се слажу, а људи су са-љасни; Зечеви се деру, а људи вичу; Како може ужасно добро кад је ужас лош?; Не може љуно хвала јер нема љразно хвала...* Има их још много, али доста засад.

У свим наведеним примерима разлог настанка ових заблуда је у непознавању чињенице да скоро све речи имају више значења. Дакле, занемарује се постојање полисемије или вишезначности. Угледни лингвисти Лори Бауер и Питер Трацил у својој књизи *Језички митови* (1998) у првом поглављу ове сад већ култне књиге наводе управо овај проблем – занемаривање полисемије, под насловом *Значење речи може бити само једно*. Ето још једног мита у виду доскочице.

Цело значи исто што и **читаво**, па ако може **читаво време**, зашто не би могло и **цело**? Осим тога, за оне којима то није довољно, питање: Зашто може да се каже **цео дан**, **целе ноћи**, **цео месец** и **целу годину** а не може **цело време**? Убеђивање од стране угледних лингвиста да **задњи** у значењу **последњи**

није погрешно, да се ради о уобичајеном преношењу значења, трају већ скоро читав век, али то ништа не помаже јер је народно предање увек јаче од свих аргумената. Да, дрва **се слажу**, али **слажу се** и људи ако су сагласни. Глагол **слагати се** такође има више значења, а ово за људе је чак и чешће у употреби и скоро да је невероватно да је и ова легенда заживела. Наравно да можемо да **се слажемо** поготово кад смо **сложни**. Зечја кожа **се дере**, да, али **деру се** и људи кад се наљуते или кад је то потребно због буке. И овај глагол има много значења и питање је зашто му је легендом ускраћена баш ова употреба. Ваљда се неком учинило да је непримерено да се људи деру. Наравно да може **пуно хвала** и чак је врло пожељно. **Пуно** овде чак и нема придевску него прилошку употребу тако да ово поређење с **празним** потпуно маши поенту и готово је несхватљиво да људи с дипломом то не примећују. Испада да не разликују врсте речи. Узгред, пуно значи исто што и много, тако да ни **много хвала** није погрешно, као што неки тврде. **Ужасно** леп погодак! Зашто не? Колоквијални говор и жаргон, али и стандардни језик, често се служе негативним значењима да би појачали позитивна. Исто као **језиво лепе очи**, или у жаргону изрази **страва**, **мрак** и **лудило** за нешто много добро. Али добро, ово не мора бити прихваћено јер жаргон није део стандардног језика. Само скрећемо пажњу како до ове појаве долази.

За крај, морамо се извинити свима онима које је овај текст изнервирао, ако су уопште стигли до краја. У реду, не морате да верујете да сте подлегли језичким митовима, знам да их је тешко избацити из главе и поверовати да су вас сви ти јаки ауторитети као што су учитељи, наставници, професори и родитељи целог живота наопако учили, али вас молимо да не понављате њихову грешку и да и ви своју децу учите погрешно.

ПРЕДЛОЗИ

Дејан Милорадов

О ТРАНСКРИПЦИЈИ ЈЕДНОГ 'ФРАНЦУСКОГ' ИМЕНА

У Матици српској је 10. марта 2014. године одржана промоција двојезичне монографије *Француска амбасада у Србији*, на којој је говорио Његова екселенција амбасадор Републике Француске Франсоа Ксавије Денио (François-Xavier Deniau).¹ На позивници за поменути промоцију, коју сам добио да прегледам, писало је *Франсоа Гзавије Денио*. Морам признати да ми је *Гзавије* звучало чудно и неприродно те сам у *Правопису српскога језика* проверио како се транскрибује француско Х.² (Српски медији су у то време махом давали облик имена с иницијалним Гз-) Француски сугласник Х у финалној позицији изговара се као *кс* (нпр. Астерикс /*Asterix*/, Бракс /*Brahx*/, Оркс /*Orhx*/, Феликс /*Félix*/ итд.), док се у неким именима не изговара (Бертри /*Bertrix*/, Дезе /*Desaix*/, Осер /*Auxerre*/,³ Рубе /*Roubaix*/ итд.). Дакле не помиње се ниједна друга позиција осим финалне (постоји, додуше, пример који се додатно не објашњава и који се помиње у оквиру транскрипције крајњих сугласника или сугласничке скупине – *Сенџ Еџијери* /*Sent-Euxerey*/ – где се, видимо, француско Х преноси као *џз*).⁴

Одсуство примера с иницијалним Х у француским примерима навело ме је на помисао да име *Xavier* заправо и није француско. Име је у ствари баскијско (језички изолат ван индоевропске породице језика) и потиче из

¹ Занимљиво је да му се отац звао Ксавије Денио. Од септембра 2014. амбасадор Француске у Београду јесте госпођа Кристин Моро (Christine Moro).

² *Правопис српскога језика*, измењено и допуњено 2. издање, Матица српска, Нови Сад 2011. Аутор транскрипције имена из француског језика – Душанка Точанац.

³ Овде је унутрашња позиција.

⁴ Потребно је истаћи да се на овом месту *Aix-en-Provence* транскрибује као *Еџ ан Прованс*, док се под правилом за транскрипцију сугласника Х француско *Aix* транскрибује као *Екс*. Дакле на једном месту -џз, на другом -кс. Да ли је у питању грешка или недоследност – не знам.

XVI века.⁵ Ово се име изводи од имена католичког свеца Франсиска Хавијера, који је рођен у утврђеном граду Хавијеру (Краљевина Навара, данас је то део Шпаније), по коме је овај велики светац касније добио презиме.⁶ Изворно име овога Баска јесте *Francisco de Jasso y Azpilicueta*, а назив града *Xabier* (топоним на баскијском изворно гласи *Etxeberria* или *Etxaberri* 'нова кућа',⁷ касније је назив романизован па тако данас у шпанском гласи *Javier* /Хавијер/ а у савременом баскијском *Xabier*). Баскијски изговор гласи [ʃaβi'er]. Ово је име веома распрострањено у романским језицима: има га у шпанском, португалском, француском, каталонском, галицијском, с посебним изговором у сваком од ових језика.

Нас овде, наравно, занима изговор у француском језику и његово преносење у српски. Француски језик (за разлику од осталих романских језика, где се ово име изговара – осим у шпанском – с иницијалним меким *s* или пак *z*, вероватно под утицајем изворног језика) баскијско име *Xavier* преноси као [gzavje].⁸ Ми у српском језику не можемо прихватити француски изговор и буквално пренети име у облику *Гзавије* из више разлога. Иницијална скупина *џз*- неприродна је у српском језику и нема ниједне речи која њоме почиње. Прихватљиво је и природно једино *Ксавије*⁹ зато што у српском језику већ постоје речи с почетним *кс*:- *ксаниџија*, *ксеноман*, *ксенофоб*, *ксилограф*, *ксилофон*, имена *Ксенија* и *Ксеркс* итд.¹⁰ Писање страних имена у српском језику не наслања се увек на изворно писмо и изговор, од тога се често одступа како би се реч што лакше уклопила у наш систем и рационално прилагодила већ устаљеној употреби у литератури и јавној речи.¹¹

⁵ Извор: *Википедија* (одредница *Xavier /given name/* на енглеском и *Francis Xavier* на енглеском и *Франсиско Хавијер* на српском).

⁶ Сматра се да је Франсиско Хавијер после Светог Петра покрестио највише људи.

⁷ Будући да баскијски језик није имао уједначен правопис до шездесетих година прошлог века, овај топоним (касније и презиме) среће се у многим облицима.

⁸ У француском језику постоји веома мало речи с почетним *X*. Овај се сугласник испред самогласника *a* чита као *џз*, у свим осталим позицијама (*XE*, *XI*, *XY*) као *кс* (Paul Robert, *Le Petit Robert, Dictionnaire de la langue française*, Paris 1984).

⁹ Многи се романисти неће сложити с овим, поготово не они који се баве француском фонетиком и транскрипцијом.

¹⁰ Грчко *Ξ*-*X* у српском преноси се као *кс* (*Александар*, *Полукс* итд.), а у међусамогласничком положају у префиксу као *џз*: *еџзаниџем*, *еџзарх*, *еџзоним* итд., па тако и у речима из латинског: *еџзакџиан*, *еџземџлар*, *еџзибиџија* итд. У овакав однос можемо ставити и француска имена *Ксавије* – *Еџзијери*. У ову скупину речи иде и назив америчке компаније *Ксерокс* (*Xerox*; не *Зерокс*, по енглескоамеричком изговору), која се бави производњом штампача, машина за фотокопирање итд. Припадници старије генерације још се живо сећају некадашње широке употребе глагола *ксероксирати* 'фотокопирати'.

¹¹ Године 2014. у издању *Mediterran Publishing* и *Hellenic Society for Ethics* у Новом Саду изашла је књига *Примењена еџика*, коју су уредили Душка Франета и Евангелос Протопадакис. У овој књизи један од аутора јесте и професор права на Универзитету у Лилу – Ксавије Лабе (*Xavier Labbé*). Његово име транскрибовано је управо – *Ксавије*.

ОСВЕТЉАВАЊЕ

Бојана Милосављевић

ОНИ НИКАДА НИСУ КОД КУЋЕ – О ХИПЕРБОЛИ У РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ

Једно од човекових схватања света око себе јесте и схватање да све што је важно, то мора бити и велико. Отуда се и у говору свакодневне комуникације оно што је значајно, битно, посебно и наглашава, истиче, понекад толико да се и претерује преувеличавањем. На пример, за некога ко је много уморан сликовито се каже да је *мр̄ѡав уморан*, за угодно проведено време на некој забави каже се *бо̄говски ѡровод*, за време које се троши узалуд каже се (*чӣѡава*) *вечнос̄и*, када се жели исказати велика захвалност некоме, каже се *хвала до неба* итд. Међутим, не претерује се у говору само преувеличавањем, максимизирањем него и умањивањем, минимизирањем, те се за некога ко је врло млад може рећи да је *једва ѡунолеѡан*, за слабији оброк може се рећи да су само *два зало̄јаја*, за краће време, које свакако није само један минут или само један секунд, каже се *минуѡи* и *секунд(а)* нпр. *Враћам се за мӣнуѡи* или *Само секунд, молим Вас* итд.

У свим овим случајевима, забележеним у различитим типовима дискурса разговорног језика, махом неформалног стила, видно или не, лежи фигура говора која се назива хипербола.¹ Њоме говорник стање ствари претерано увеличава или умањује, чак до екстрема, желећи тако да их посебно истакне и нагласи.

О хиперболи и о већини језичких фигура у литератури се говори још од Аристотела и Квинтилијана. Оне су, од почетка интересовања за фигуративно изражавање у језику па до данас, смештане у област реторике, теорије

---

¹ Основу нашег корпуса чине неформални, спонтани разговори које смо забележили у свакодневним ситуацијама, на телевизији, као и на интернетским форумима.

књижевности и стилистике. У реторичким истраживањима настојале су се дефинисати и разврстати у класификације различитих параметара.² У теорији књижевности истицале су се поетске и стилске функције фигура говора и фигуративног језика уопште разликујући притом стилски обојен, маркиран и стилски неутралан говор.

Од средине 20. века приступ у истраживању фигура говора је другачији, свестранији, шири. О њима се говори не само у оквиру књижевноуметничког текста него у оквиру текста уопште. Откривају се њихови језички механизми и начини функционисања. Посматрају се као форма, као језичка структура чија функција у језику није само естетска и поетска (Ковачевић 2000: 11–12).

Али, нису све фигуре говора задобијале исту пажњу научног интересовања. Примат су добијале фигуре које почивају на промени значења (тропи), а прва међу њима је била, а рекло би се и остала, метафора.³ Тако се данас под фигуративношћу језика често подразумева само метафора и фигуративност се најчешће везује за стилогеност. Томе је, како пише М. Ковачевић, претходило константно сужавање реторике – најпре са петоделне на троделну, па са троделне на једноделну⁴ – што је довело до њеног подударана са једном фигуром – метафором (Ковачевић 2000: 14).

Из тог разлога је хипербола, као и многе друге фигуре говора, изостала из неких озбиљнијих истраживања. Њој се више научне пажње поклања тек са развојем анализе дискурса, односно конверзацијске анализе, и интердисциплинарних наука као што су психоллингвистика, когнитивна лингвистика и др. Показује се да хипербола није само обележје писаног језика и да се не јавља преваходно у литералним текстовима (у љубавној поезији, у сагама, у бајкама, у трагедијама и др.) и у аргументативним текстовима (у политичким говорима, у судским говорима и др.), као и да није претежно обележје језика моћи, како је од антике сматрано. Много је више него што се претпо-

² „Stari retoričari i poetičari nisu se slagali ni oko broja figura, niti oko shvatanja pojedinih figura, niti oko grupa u koje bi se mogle skupiti srodne figure. Ipak, od velikog broja figura koje su se nekad razlikovale, nazivi oko tridesetak i danas se često upotrebljavaju” (СОЛАР 1988: 66).

³ Тако је и И. Грицкат сматрала да су лингвистичке пажње највредније оне фигуре у којима се појављују трансформације значења унутар самих лексичких јединица (или њихових низова: случај код алегорije, алузије и ироније), без служења другим језичким средствима, нпр. реч *шуй* почиње да значи *неиницелигенциан*, или *војска – војник* или *кров – кућа* без суфиксације или префиксације, без специјалног интонирања, а често и без утицаја ширег контекста. Код тих фигура предмет стилске операције је значење речи, а не неки моменат реченичне употребе те речи (Грицкат 1967: 221).

⁴ Петоделна реторика је подразумевала: а) *inventio*, чији је предмет било окупљање материјала, налажење аргумената, избор технике убеђивања, б) *dispositio*, чији је предмет рашчлањивање говора на његове главне делове и утврђивање њиховог реда, в) *elocutio*, који се бави изразом и стилем, г) *actio*, који се бави питањима држања говора, и д) *memoria*, чији је предмет памћење, запамћивање говора. Троделна обухвата *inventi*, *dispositio* и *elocutio*, а једноделна *elocutio* (ПЕТРОВИЋ 1975: 14, према Ковачевић 2000: 9).

ставља распрострањена и у говору свакодневне комуникације⁵, а осим убеђивачке има и друге комуникативне функције, нпр. експресивну функцију. Број истраживања посвећених хиперболи завидан је и примећује се да се научна ревитализација хиперболе као фигуре одвија из више лингвистичких праваца.

Тако се у истраживањима лингвистичког карактера хипербола посматра као језичка структура и утврђују се лексичко-граматичке форме у којима се остварује, али првенствено у говору свакодневне комуникације. Посматра се и у контексту прагматичких, когнитивних и психолошких елемената комуникације. Имају се у виду контекст, адресат, пресупозиција и др.; затим, Грајсова конверзацијска начела, нарочито начело квантитета и начело квалитета. Такође се имају у виду природа контраста на којем почива хипербола, процес разумевања и препознавања у комуникацији, различити степени претеривања; потом разлози употребе хиперболе у говору, реакције саговорника на хиперболичан говор и др. (Кано Мора 2003–2004; 2006; РОБЕРТС, КРЕУЗ 1994; ХРИСТОДУЛИДУ 2011; КЛАРИЦ 2011).

У србистици досадашња истраживања у домену семантике преувеличавања, наглашавања, истицања и сл. нису била предметно одређена само феноменом хиперболе него и другим језичким феноменима на свим језичким нивоима, и то обично у оквирима семантичких категорија квантификације, квалификације, градуелности (суперлативности), очекиваности (експективности), експресивности и др. Тако смо, ослањајући се на релевантну литературу, домаћу и страну, о хиперболи, о експресивности у језику и о језичким средствима преувеличавања, истицања, наглашавања и сл., у једном нашем ранијем истраживању издвојили најважније семантичко-прагматичке одлике хиперболе, а то су: 1) *изразитија евалуативности*, 2) *контрасија између описаног и стварног ствања ствари*, 3) *исказивање неистине која није лаж (фактивности)*, 4) *остворено, нескривено претеривање* и 5) *остваривање у сарадњи с адресатом (интерактивности)* (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2015).

Наиме, хипербола се одликује *субјективностју* јер се њоме изражава говорников емотивни став према стварности, и то у виду оцене по параметру количине, тачније, у виду оцене прекомерности. У примеру *Ово је најбољи филм икада [снимљен]!*⁶ исказује се оцена 'превише од очекиваног' испољена

---

⁵ О великој учесталости хиперболе у говору и о потреби да се научно опише потврђују и резултати једног истраживања. На корпусу америчке савремене књижевности показало се да се од неколико испитиваних фигура говора (метафора, иронија, симиле, реторичко питање и др.), на другом месту по учесталости нашла хипербола, одмах након метафоре (КРЕУЗ и др. 1996: 91, према Кано Мора 2006: 26–27).

⁶ Будући да примери које наводимо потичу из разговорног језика, језика неформалног стила, врло често стилски и граматички одступају од норме књижевног језика, те смо их овде кориговали. Наше исправке, допуне и сл. стављали смо у угласте заграде.

као допадање које на емоционалној скали иде до највише тачке – до тачке одушевљења. И у примеру *Ово [ивица окрњеног руконаслона фојшеље] је зоре од најзоре сечива!* исказује се оцена 'превише од очекиваног', с тим што се испољава као недопадање које на емоционалној скали иде до најниже тачке – до тачке запрепашћења.

Хипербола почива на *контрарасију између описаног и стварног ситања ствари*. Што је контраст, конфликт јачи и што је мање вероватно и мање истинито и логично оно што је исказом речено, то је хипербола уочљивија. Односно, што је контраст слабији и што је вероватније и истинитије и логичније оно што је исказом речено, то је хипербола слабије видљива и ненаметљива. Исказ *Милион људи ме је јуирос звало за оглас* несумњиво је хиперболично употребљен будући да је невероватно да милион људи позове некога у току једног дана, а камоли за једно јутро. Исказ *Десеторо људи ме је звало за оглас*, зависно од контекста, може бити хипербола, али и не мора зато што у одређеном тренутку може одговарати стварној ситуацији. На исти начин може се посматрати и исказ *Вељко и ја се годинама познајемо*, где темпорални инструментал *годинама* може значити заиста дужи низ година нпр. десет и више, али може бити и само хиперболична форма за означавање периода од две-три године.

Иако се хиперболом *исказује неистина, она није лаж*. Хиперболични исказ, дакле, није противчињенични. Нико од учесника у комуникацији хиперболични исказ неће тумачити као намерно исказану неистину.

Хиперболом се такође *ошворено, нескривено иретирује* у опису стања ствари. Готово у свим случајевима енкодира се и декодира на жељени начин, јер говорник има саговорника који сарађује са њим, тако да у важне семантичко-прагматичке одлике хиперболе спада и *инићерактивност* која се темељи на заједничком деловању говорника и саговорника у развијању дискурса. Сараднички однос подразумева да је саговорник декодирао хиперболичност исказа, што на одређени начин и сигнализира – вербално или невербално, и да ју је прихватио. То се у процесу комуникације одвија симултано, а како истраживања показују, испољава се као смех, реаговање другом хиперболом, другом фигуром говора, допуњавањем итд.

Међутим, успешном идентификовању хиперболе у говору доприноси и релативно устаљена, конвенционализована лексичко-граматичка форма хиперболичних исказа, па се као формулаички изрази у типизираним комуникативним ситуацијама користе за изражавање семантике преувеличавања и умањивања.

Због карактеристичне лексичко-граматичке форме, многи хиперболични искази се и ван контекста могу разумети као фигуративни. Тако се нпр. хиперболички исказ *У граду је иако!* може разумети као типичан за указивање

на летње врућине, на гужве у саобраћају и др. Исказом *Нема теоријске шансе* исказује се највиши степен уверености, убеђености говорника у нешто, на пример *Нема теоријске шансе да Звезда победи Партизан* итд.

Важно је знати да је хипербола у основи „креативни чин” (МЕКАРТИ, КАРТЕР 2004: 150) па су језичке форме и лексичко-граматичка средства у служби хиперболе неисцрпна.

Међутим, најочљивији формални експоненти хиперболе јесу лексички интензификатори којима се значењска компонента која указује на неко изразито обележје максимализује, односно минимализује. Према категоријалној припадности, могу бити прилози и придеви, нпр. *никада, увек, њојојоно, айсолујно, сасвим, бескрајно, ѓрандиозно, неизмерно, савршено, идеално, божансјовено*, али и именице, заменице и глаголи, код којих је значење квантификације (интензификације и градуелности) уграђено у њихову семантичку структуру, нпр. *ужас, кајасјирофа, њакао, марајон, нико, сви, обожавајо, дивјо се, убијајо се од нечеђа, умирајо од нечеђа / за неким или нечим, њолудејо од некођа или нечеђа, ојкачијо, мрзејо, бомбардовајо* итд. Ево и примера који то илуструју.

У исказу *Обожавам Бред[а] Пјоа! Обожавала сам раније и Том[а] Круза!* говорник свој однос поштовања према одређеној особи представља као обожавање. У примеру *Зашјо не ѓробац самсунѓ [ѓтелефон]?! Ја сам ѓросјо заљубљена у самсунѓ [ѓтелефон]! Никад ѓа не бих мењала!* – приврженост одређеној врсти апарата се представља као стање заљубљености у тај апарат. Тешко економско-социјално стање народа у исказу *Док народ умира од ѓлади, ови, ѓођледај, шјо раде!* – хиперболично се приказује као стање умирања. Затим, оно што се повремено, с времена на време догађа предочава се другима као стално, непрекидно, о чему сведочи прилог *никада* у исказу *Они никада нису код куће! Час су у викендици, на селу, час код ћерке, час..., не знам ни ја ѓде.* У исказу *Она је бескрајно ѓамејно дејте, а и ѓаленјована је!* – степен испољавања интелектуалне моћи придевом *бескрајан* хиперболично се представља тако као да се не може сагледати, измерити. Други пак пример – *Гледај куда идец, сломићец врај!* – илуструје ситуацију у којој се саговорнику могућа повреда, озледа услед непажње предочава као трагичан крај, пропаст путем фразеологизма *сломијо врај*.

Посматрани у контексту, али и ван њега, може се запазити да су сви ови искази карактеристични за одређене говорне чинове – за убеђивање, уверавање саговорника у свој став или у садржај онога о чему се говори, као и за исказивање (не)задовољства поводом нечега. Препознају се и као давање комплимената и похвала саговорнику, али и као упозоравање саговорника на нешто.

Дакле, хиперболични искази су на семантичко-прагматичком плану типски па су самим тим и формална обележја одређених говорних чинова. Отуда се

на плану синтаксе често јављају у специјалним синтаксичким конструкцијама, од којих су неке идиоматизоване и лексикализоване. Такве су, на пример, следеће конструкције:

1) синтагматске конструкције у којима се испољава тзв. суперлативност властитог значења именице⁷ (Ово је *концерт̄ љодине*; Нано, погача ти је *врх врхова*; То је *жена мо̄ живо̄ӣа*),

2) устаљена и фразеологизирана поређења (Бежи од посла *као од кӯе!*; Једе много мало, *као њӣчица*),

3) суперлативне реченичне конструкције (*Ајсолӯно је најбоља с̄вар која ми се икада догодила*; *Лимунов сок је најбоља с̄вар за ва̄ц ор̄анизам*; *Ово ми је најсрећнији дан у живо̄у*; *Нај̄ори српски посао века: ... Тај најло̄ији* тзв. „*јосао века*” склопила је власт уочи избора),

4) предлошко-падежна конструкција *до + љен*. именице са значењем граничног ентитета (плафон, небо, врх, дно и др.) *Пӯинова њо̄уларност̄ с̄ӣгла до њлафона*, *Хвала њи до неба*, *С̄омак јој је до браде а из̄леда фан̄ас̄иично*, *Покисли до љоле коже*, *Складӣӣе неос̄варених идеја може до бескраја да умара љлаву сваком ум̄нику*, *Воле̄и до см̄и* и др.

5) конструкције са бројевима, обично *њей*, *десет̄*, *шеснаес̄ет̄*, *с̄о*, *хиљаду*, *милион*, *њона* итд. *Као акроба̄а се извијам и обавља̄м њо њей радњи ис̄о-времено*; *Два с̄ӣа њӯјем с Ново̄ Бео̄рада до Бранково̄ мос̄а*.

6) конструкције са заменицама *све* и *нӣӣа*, *нико* и *сви*: *Све је њоскӯело!* *За хиљаду динара у њродавници нӣӣа не може̄с̄ кӯӣи*, *На улици данас, не дај боже, нико неће да њи њомо̄не!* и др.

7) множински облици именица са временским значењем: *вековима*, *љодинама*, *месецима*, *данима*, *ноћима*, *с̄ӣима*: *Данима ми досађује*, *С̄ӣима смо се смрзавали чекајући аӯобус*.

Као што примери показују, многе хиперболе се остварују преко метафоре, устаљеног поређења и фразеологизама. Веза између хиперболе и метафоре је тако тесна да се може говорити о хиперболичним метафорама, односно о метафоричким хиперболама (нпр. *Убиће ме мајка ако закасним*). Такође су многа фразеолошка поређења и многи фразеолошки спојеви инхерентно хиперболични (нпр. *ведрӣи* и *облачӣи*, *бӣи мањи од маково̄ зрна*, *бӣи лак као њеро*, *бӣи њежак као црна земља*), тако да је посматрање хиперболе тешко одвојиво од идиома уопште.

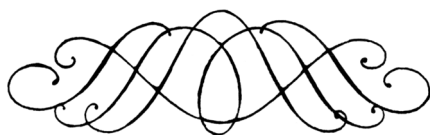
Но, као што смо рекли, ово су само неке од језичких форми којима се говор у свакодневној комуникацији може хиперболизовати. Опсежнијим истраживањима би се свакако детаљније, исцрпније и прецизније могле представити формалне, обличке карактеристике хиперболе. Значајно је ипак напоменути

⁷ Термин који је употребила И. Грицкат (1967).

и то да се хипербола појављује у различитим типовима дискурса разговорног језика експресивизирајући тако сам говор. Због учесталости и распрострањености у комуникацији, семантика претеривања (преувеличавања и умањивања) хиперболичних израза, како оних устаљених тако и оних мање устаљених, у неким случајевима се, на први поглед, и не осећа. Та неупадљивост хиперболе у говору омогућава јој да каткад послужи као врло делотворно манипулативно језичко средство.

Л и т е р а т у р а :

- Грицкат 1967: И. Грицкат, „Стилске фигуре у светлу језичких анализа”, *Наш језик*, XVI/4, 217–235.
- Грицкат 1986: И. Грицкат, „Експресивне синтагме са генитивима у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолоџ*, 42, 71–94.
- Кано Мора 2003–2004: L. Cano Mora, “At the Risk of Exaggerating: How do Listeners React to Hyperbole?”, *AngloGermanica online* 2003–2004, 13–25. <http://anglogermanica.uv.es:8080/Journal/Viewer.aspx?Year=2003-04andID=cano.pdf> преузето 22. 08. 2015.
- Кано Мора 2006: L. Cano Mora, *How to Make a Mountain Out of a Molehill: A Corpus-based Pragmatic and Conversational Analysis Study of Hyperbole in Interaction*, Valencia: University of Valencia Press.
- Карстон–Виринг 2015: R. Carston, C. Wearing, “Hyperbolic language and its relation to metaphor and irony”, *Journal of Pragmatics*, 79, 79–92.
- Клариц 2011: С. Claridge. *Hyperbole in English: A Corpus-Based Study of Exaggeration*, Cambridge University Press.
- Ковачевић 2000³: М. Ковачевић, *Стилистика и грамадика стилских фигура*, Крагујевац–Београд: Кантакузин–Dinex.
- Милосављевић 2015: Б. Милосављевић, „Хипербола у говору свакодневне комуникације (семантичко-прагматички приступ)”, *Научни сасиџанак славистиа у Вукове дане 45* (у штампи)
- Мекарти–Картер 2004: М. McCarthy, R. Carter, “There’s millions of them: hyperbole in everyday conversation”, *Journal of Pragmatics*, 36, 149–184.
- Норик 2004: N. R. Norrick, “Hyperbole, extreme case formulation”, *Journal of Pragmatics*, 36, 1727–1739.
- Робертс–Креуз 1994: R. M. Roberts, R. J. Kreuz, “Why do People Use Figurative Language?”, *Psychological Science*, Vol. 5, No. 3, 159–163.
- Солар 1988¹²: М. Solar, *Teorija knjiŹevnosti*, Zagreb: Źkolska knjiga.
- Христодулиду 2011: М. Christodoulidou. “Hyperbole in Everyday Conversation”, *Proceedings of the 19th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*, 143–152.

БУБЕ, МУВЕ И МУШИЦЕ У ГЛАВИ?

Животиње представљају нераздвојиви део човековог живота. Познато је да су називи за животиње изразито вишезначни и да њима, пре свега захваљујући вековној интегрисаности животиња у људску културу, можемо именовати различите појмове из човекове ближе и даље околине. Везе које човек уочава између изгледа, функције, али и свог специфичног доживљаја животиња и различитих предмета, појава и особина условиле су да најопштије категорије које добијају називе из животињског света буду оне које се тичу човекове материјалне културе и његових карактерних и физичких особина. Тако животињским називима именујемо различите алатке (нпр. *јарац* – ногари за тестерисање дрва; *јеж* – ваљак са зупцима помоћу кога се скидају поклопци са саћа), свакодневне предмете (нпр. *змај* – дечја играчка од папира; *жаба* – троугласта метална направа за блокирање паркинг места на тротоару), али и људе одређених особина (*лав* – храбар, неустрашив човек, јунак; *џас* – свиреп, суров човек; нитков, хуља).

Један велики део примера који проналазимо у речницима српскога језика потврђује нам да се називима животиња могу именовати и различите појаве из природе, поготово оне које човек раније није могао другачије да објасни него повезујући их са другим појмовима који су му блиски и познати, као што су животиње (сазвежђа, атмосферске појаве и сл.), али и различити сегменти материјалне културе (новац, мере, храна и пиће) и појмови који су у вези са људским телом и размишљањем. Тако се издваја корпус примера из животињског света којим се могу именовати различити елементи човековог менталног простора, мотивисаних животињским понашањем или колективним доживљајем српског народа према тој животињи. Од апстрактних, нематеријалних појмова на које у секундарној реализацији упућују зоолошки називи, издваја се група значења која реферише на мисли, вести и идеје обележених негативном конотацијом. То су, пре свега: *буба* (7. неоснована или настрана мисао, РСАНУ); *бубица* (3. в. буба 7, РСАНУ); *бува* (лажна вест или дезинформација, РСЖ); *мува* (3. фиг. мисао, идеја која одудара од уобичајених схватања, РСАНУ); *мушица* (4. фиг. неоснована или настрана мисао, идеја, прохтев, РСАНУ); *црв* (2. фиг. неугледна непријатна мисао, тешко осећање које нагриза, мучи кога, РСМ).

Примарни сценарио који омогућава концептуализацију мисли као инсеката подразумева неколико општијих метафора. Прва је, према теоријама о појмовној метафори¹, појмовна представа главе као затворене посуде са

¹ У когнитивној лингвистици појмовна метафора се дефинише као механизам разумевања једног појмовног домена помоћу другог појмовног домена (Лезкоф, Џонсон 1980: 5).

мозгом у виду материје која га испуњава, односно концептуализација мисли као ПРЕДМЕТА (ентитета) који се налази у глави или у менталном простору који глава симболизује (Кликовац 2004: 85).² Други је појмовна конкретизација апстрактних појмова, као што је мисао, доменом БИЋА, односно ИНСЕКТА, и која је омогућена семом ВЕЛИЧИНЕ – мисао је, као и инсект, довољно мала да може да уђе и стане у главу која се појмовно представља као посуда или складиште. Овај сценарио се употпуњује колективном експресијом усмереном према инсектима. Преко колективне експресије у логичку везу се доводе настране, неосноване, непријатне мисли са инсектима према којима, традиционално, постоје негативан однос и зазор. *Бувe и мушице* су познате као извор болести, а често могу да сметају човеку, да га узнемиравају, стварају непријатност и нелагоду. Такође, оваква концептуализација остварује се и преко појмовне метафоре МИСАО ЈЕ ПУТНИК, па стога бележимо примере као што су:

„Друге су бубице теби ушле у главу” (Радић Д. 6, 163, РСАНУ);
„Ко зна каква му је буба ушла у главу и шта снује” (Петр. П. 3, 24, РСАНУ);
„Некакву момку дође вакат да се жени, а муха у мозак, да није био кадар изабрати за себе жену” (НПр. Врч. 1, 50, РСАНУ);
„Рената је била увјек једнако пријазна, усрдна, без мушица...” (Бег. М. 7, 227, РСАНУ).

Због особености *црва* да се креће, ровари кроз земљу, развила се логичка веза *црва* са мислима које „нагризају” и које, слично *црву*, „роваре” кроз главу:

„У најдубљој дубини ипак је који пут завртио и гризао црв сумње”... (Ђал., РМС)

И фразеолошки корпус српског језика говори у прилог оваквом доживљају инсеката: **избити (истерати) коме мушице из главе, излечити од мушица** – *ѝриморатиѝ коѝа да се ѝонаѝа нормално, без ѝреѝтераних ѝрохѝтева, хирова* (РСАНУ); **избити (истерати) мушице из главе, излечити се од мушица**

Појмовни домени које треба ближе да разумемо или опишемо спадају у ред типично чулно несазнатљивих појмова који имају везе са човековим интелектуалним, духовним и емотивним светом, као што су нпр. живот, емоције, теорије, идеје, друштвена организација, моралност, комуникација и др. Уобичајени појмови помоћу којих се доживљавају циљни домени темеље се на људском физичком и културолошком искуству у које спадају: људско тело, путовање, грађевине, храна, биљке, животиње, природне силе, новац и економија, светлост и тама, здравље и болест, али и на појмовима који имају везе са оријентацијом у простору: горе/доле, напред/назад итд. (Лелкоф, Џонсон 1980: 117–118).

² Говорећи о концептуалним представама појма мисао у српском језику, Д. Кликовац каже да се мисао као МАТЕРИЈА може конкретизовати као НАСРТЉИВИ ИНСЕКТ. Међутим, тај закључак произилази из глаголске и придевске компоненте у уобичајеним колокацијама или конструкцијама: *мисли се роје, насртљиве мисли, одбраниѝи се од неке мисли* (Кликовац 2004: 92).

– *йочейти се нормално йонацайти, без хирова* (РСАНУ); **пунити некоме главу мушицама** – *йобуњивайти, наговарайти некога* (РСАНУ); **пустити некоме муву** – усадити, улити некоме неку мисао, идеју, план о нечему (РСАНУ).

Такође, ови примери говоре нам да се мисао концептуализује као СИЋУ-ШАН ИНСЕКТ и због способности инсекта да се ушуња, увуче негде (конкретно у *џлаву* појмовно схваћену као затворени, ограђени простор) и ту проузрокује неку штету својим негативним дејством, с обзиром на то да се сматрају нечистим бићима. А. Гура је *муве* окарактерисао као нечисте инсекте. Њихову ђаволску природу одражава пољско веровање да су муве ђаволе пчеле, а веза мува и комараца с гамади је и у томе што шире своја шкодљива дејства, односно преносе на човека свој отров (Гура 2005: 326). Потврду да оваква метафоризација инсеката није усамљена појава у српском језику А. Гура пружа у специјалном чланку посвећеном *муви* у делу *Симболика живојшиња у словенској народној традицији*: „Мувља симболика људске душе ствара читав спектар човекових психолошких карактеристика, које налазе израза у језику, пре свега у разноврсној фразеологији широко заступљеној у свим словенским језицима. Један од најраширенијих фразеолошких модела тог типа – *муве у џлави* – подвргнут је исцрпној анализи у чланку О. А. Терновске. Лексика и фразеологија везана за *муве* преноси различита унутрашња стања и расположења, емотивне квалитете, човекове духовне и умне способности” (Гура 2005: 329). Тако је ауторка нашла да *мува* у словенским језицима може да представља:

- *џнев, свадљивосй, бес, лоџе расйоложење* (нпр. рус. *какая муха тебя укусила?* / која те је мува угризла?);
- *йиуџу, немир или лудосй, неуравнойеженосй* (нпр. чеш. *mit mušky v hlavě* / имати муве у глави – бити тужних мисли, тужан, осећати неспокојство, немир или имати луде, блесаве идеје);
- *кайрициозносй, ђудљивосй* (нпр. словен. *imeti svoje muhe* / јогунити се; *tiha* / хир, прохтев);
- *лудосй, неуравнойеженосй* (нпр. чеш. *mit mušky v hlavě* / имати мушице у глави – имати луде, блесаве идеје);
- *йијано сйање* (нпр. рус. *под мухой* / бити под гасом);
- *џлуйосй, неосейљивосй* (нпр. буг. *мухи му брњчај в џлавайта* / муве му зује у глави) (Гура 2005: 329–330).

На лажну вест, дезинформацију односи се *бува*. Преко израза **метнути, пустити (некоме) буну у уво** (казати некоме нешто што ће га узнемирити, РСАНУ) могли смо добити и секундарно значење лексеме *бува* (РСЖ) које се односи на лажну вест (која такође може да узнемири). *Бува* може да се увлачи у косу и кожу, смета, сврби и изазива чешање, а те особине доводе се у логичку везу са дезинформацијом која исто тако може да се „увлачи” у кон-

цептуални простор главе, где смета, односно изазива низ непредвиђених реакција. „Код Срба ... раширено је веровање да се у неким инсектима (као што је *бува*) могу налазити душе покојника ... овде је реч о веровању да се на тај начин одстрањују душе покојника које могу нанети зло” (СМР 1998: 70).

Различите семантичке реализације зоолошких лексема из групе инсеката које смо навели, као и примери фразеолошких јединица, не само у српском већ и у различитим словенским језицима, говоре нам да се мисли и идеје, углавном оне непожељне, необичне и каприциозне могу представити као *муве*, *мушцице*, *буве*, *бубице* или *црви*. То нам омогућавају различити појмовни механизми према којима се глава доживљава као посуда, а мисли као предмети или бића који могу испуњавати ту посуду, али и посебан, углавном негативан доживљај инсеката који се виде као носиоци различитих непожељних конотација и по човека штодљивих својстава.

Л и т е р а т у р а :

Андрић 2005: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона*, Београд: Zepher Bookwork.

Гура 2005: Александра Гура, *Симболика животиња у словенској народној идијацији*, Београд: Бримо Логос Александрија.

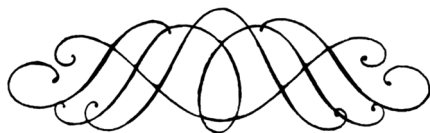
Кликовац 2004: Душка Кликовац, *Метафоре у мишљењу и језику*, Београд: Библиотека XX век.

Лејкоф–Џонсон 1980: George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XVIII, Београд: Институт за српски језик и књижевност, 1959–

Речник српскохрватског књижевног језика, (I–III Матица српска – Матица хрватска, IV–VI Матица српска), Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

СМР 1998: Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, друго изд., Етнографски институт САНУ, Београд: Интерпринт.

Д

МАЛИ САВЕТИ

Како се изговара цик-цак? С једним акценџом или се акценџују обе речи? У Речнику Маџице срџске наведено је да се џице „цикцак”, као да има један акценџ. Некако ми је нелогично џо џисање. У џрви мах, без конџекџта, веровџтно не бих ни знала о чему се ради.

*Из ѳруџе Наџ језик
са инџернеџта*

Цикцак је једна реч с кратким силазним акценџом на а. Немачког је по- рекла (zickzack = вијугав) и код нас се обично употребљава као придев („изломљен, оштрих завоја”): *цикцак бод, цикцак линија* или као прилог („у облику изломљене линије”): *Лоптица се креџала цикцак по путу*. Често се код нас ова и сличне речи схватају дводелно или као ономатопеје (као, нпр., *цеце мува, думдум метак*) па се то одражава и у писању (*це-це, дум-дум*). Ме- џутим, правопис налаже, а тако стоји и у речницима, спојено писање. Дакле, *цикцак, цеце* (домородачка афричка реч), *думдум* (по имену града Дум Дум у Индији, данас предграђе Калкуте, у коме се најпре израђивао овакав метак).

Да ли је џачно да се бројеви један и два у џекџу увек џицу речима? Реч је о џекџовима из маџемаџике.

Ивана Јаџличић, Беоџрад

У научним текстовима треба користити језик науке. То значи да у мате- матици бројеве треба писати бројевима, а у другим, „нестручним” тексто- вима правопис препоручује (не налаже, него препоручује) да се бројеви до десет пишу речима. Свакако не треба реченицу почињати бројком.

Јасно је да се њосле зареза њише мало слово, али, ако се њише у новом реду, да ли се њрва реч њише великим или малим словом?

*Драги Перо,
шаљем њи у њрилођу...*

или:

*Драги Перо,
Шаљем њи у њрилођу...*

Марија Тодоровић, Београд

Кореспонденцијска правила налажу да после ословљавања ставимо зарез, а потом наставимо писмо великим словом и у новом реду.

Који је њравилан облик имѡераиѡива ѡлађола отићи? Иди или отиди?

*Из ѡрује Наѡ језик
са инѡернеѡа*

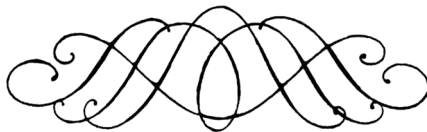
Императив свршеног глагола *оѡићи* јесте *оѡиди* (норма прихвата и облик *оѡићи*). За савремене говорнике српског језика оба облика делују помало архаично или чак неправилно, па зато најчешће употребљавају императив несвршеног глагола *ићи*, који гласи *иди*.

Да ли је њравилно рећи „Идем лекару“?

Маја, XV београдска ѡмназија, Београд

Реченица „Идем лекару“ потпуно је правилна. Конструкција „Идем код лекара“ толико се с временом раширила и уобичајила у језику да је норма и њу одавно прихватила, мада се њоме означава кретање, а предлог *код* значи *месѡо* вршења радње.

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

О односу између да-конструкције и инфинитива у српском језику

Однос између да-конструкција и инфинитива више пута био је предмет пажње у српској лингвистици, а судови о том питању који су научној јавности најпознатији у основи су подударни, нпр. „источно подручје стандардног језика [...] паушално [је] проглашавано 'дакавским': на њему је, истина, употреба допунске реченице с везником *да* шира него на западу, али то нипошто не значи искључивање инфинитива” (М. Ивић); „Као допуна других глагола, у српскохрватском се у многим случајевима напоредо и углавном истозначно јављају инфинитив и синтагма *да* + садашње време. Инфинитив је осетно чешћи у западној варијанти” (И. Клајн); „У српском језику конструкција 'да плус презент' више је у употреби него у западним говорима, мада је инфинитив економичнији, што није без значаја у језичкој комуникацији” (Е. Фекете).

У једним случајевима у савременом српском књижевном језику да-конструкција не може бити замењена инфинитивом (нпр. *Хајде да зајевамо*) нити инфинитив да-конструкцијом (нпр. *Разумейџи значи ојросџиџи*), што се назива односом допунске дистрибуције. У другим случајевима таква замена је могућа, при чему реченица са да-конструкцијом или инфинитивом остаје правилна и не мења значење (нпр. *Можеџе да уђеџе // Можеџе уђи*), што се назива односом факултативне дистрибуције. У овој другој групи случајева некада је чешћи инфинитив, а некада да-конструкција, с могућим разликама у њиховој стилској вредности. И однос допунске дистрибуције између да-конструкција и инфинитива и однос факултативне дистрибуције међу њима обухвата више посебних група случајева, чији исцрпан преглед може бити дат само у облику развијенијег синтаксичког описа, али не и као кратак одговор на питање постављено Одбору за стандардизацију српског језика.

Разноврсност ужих случајева употребе да-конструкције или инфинитива, одређених посебним правилима, може се илустровати на неколико примера. Тако, на пример, допунска дистрибуција између да-конструкција и инфинитива постоји и онда када алтернативно могу бити употребљена оба облика, али с различитим значењима, нпр. *Нећу да дођем* (вољна конструкција) и *Нећу дођи* (негирани футур); безличне конструкције које у предикатском делу имају лексеме *џиџеџа*, *мука*, *лако*, *корисно* и сл. обично долазе са инфинитивом (нпр. *џиџеџа је џројусџиџи џу џриликџу*), или долазе искључиво са инфинитивом (нпр. *Лако је биџи накнадно џамеџан*); инфинитив је чест и у конструкцијама с модално употребљеним глаголима *имаџи* или *немаџи* (нпр. *Нема се чеџа бојаџи онај ко ради џоџиџено*, *Наређење се има одмах изврџиџи*); инфинитив је обавезан у гномској модалној употреби као

у примеру *Коџа је молићии није ѓа љућиићии*; у конструкцији са безлично употребљеним глаголом *ћиребаћии* инфинитив обезбеђује уопштено-лично значење, уп. *Треба живећии у миру са суседима* према *Треба да живимо у миру са суседима*, *Треба да живићии у миру са суседима* итд.

Начелно се свакако може рећи да треба избегавати нагомилавање више да-конструкција или више инфинитива у истој реченици, због чега треба избегавати реченице типа *Зна да ћиреба да одлучи да насћави да се бави оним чиме најбоље може да им ћомоѓне*, или *Зна да ће моћи насћавићии бавићии се оним щиио воли*. То ипак није чврсто и безизузетно правило јер нормативна прихватљивост таквих реченица зависи и од броја поновљених конструкција и од низа других чинилаца, који се овде не могу размотрити. Препорука да треба избегавати нагомилавање конструкција са истим облицима не значи да њихова употреба у истој реченици никада није допуштена, што може зависити и од функционалног стила којем таква реченица припада (нпр. у лепој књижевности или у разговорном стилу реченице као што је *Речено им је да моѓу да дођу* не могу се сматрати ненормативним). У принципу српски језик више допушта нагомилавање да-конструкција него нагомилавање инфинитива, али општа нормативна препорука ипак би била да се из стилских разлога таква нагомилавања избегавају.

Не би се могло тврдити да је у савременом српском књижевном, односно стандардном језику једна од те две могућности (да-конструкција или инфинитив) недвосмислено резервна.

Као што је својевремено истакнуто у *Језичком ћиручнику* (Београд, РТБ, 1991), главна мерила језичке правилности јесу богатство језика, јасност, економичност, лепота, континуитет, реализам, чистота, ауторитет институција, језикословаца и угледних писаца.

Ако се задржимо само на оним од наведених мерила која су за ову прилику посебно важна, морамо пре свега констатовати да се богатство језика у великој мери огледа у развијености његових синонимских могућности, што подразумева и поменуте случајеве факултативне дистрибуције да-конструкције и инфинитива.

Инфинитив повремено омогућује већу економичност изражавања, односно уштеду једног слога (уп. *Може да уће* према *Може ући*), или два слога (нпр. *Можећии да ућећии* према *Можећии ући*) иако има много примера у којима, ако занемаримо белине у писменом исказу, употреба инфинитива не доноси уштеду слога, уп. *Може да ћрочићии* према *Може ћрочићиићии*. Таква уштеда у неким случајевима може бити битна (нпр. у телеграфији), али економичност излагања није ни једини ни први принцип језичке комуникације. Разноврсни облици наративности и у уметности и изван ње по правилу нису организовани тако да буду пре свега економични. Лепота изражавања заиста се често огледа у језгровитој краткоћи, али економичност

није синоним за лепоту изражавања, што потврђују не само примери пријатељске епистоларне комуникације у поређењу са телеграфском комуникацијом него и епска поезија, романескна, биографска и путописна проза и сл. Економичност изражавања у спрези с тенденцијом да исказ буде што мање личан посебно је важна у административном и у научном стилу, где су стога услови за употребу инфинитива начелно повољнији (нпр. *Закон се има йошћиваџи у свакој йрилици*) иако се ни у тим стиливима да-конструкција не може сматрати искључиво резервним обликом.

Разлог да се негује употреба и инфинитива и да-конструкције јесте и у чињеници да постоји непрекинута традиција употребе оба та облика на читавом новоштокавском простору, с тим што постоје регионалне или индивидуалне разлике у учесталости употребе једног или другог облика. Учесталост употребе инфинитива расте идући од источног ка западном делу говорног простора српског језика, али се доста лепих примера употребе инфинитива може наћи код најбољих представника међуратног *београдског сџила*, па и касније (нпр. у делима Слободана Јовановића, Милоша Ђурића, Радована Самарџића и низа других писаца и научника). Ипак, сасвим поуздана слика о учесталости и функционалној дистрибуцији да-конструкција и инфинитива у прошлости и данас моћи ће се добити тек када то буде подробно проучено на репрезентативном језичком корпусу.

Поред тога, ствар је индивидуалног стила кад ће један од два дата облика бити замењен другим, јер су оба у оквирима језичког стандарда. То омогућује да говорни представници са дијалекатских подручја где преовладавају било да-конструкције било инфинитиви чешће користе облике који су им ближи, наравно онолико колико то допушта еластична стабилност језичког стандарда, јер се нпр. у футуру подразумева изричита предност инфинитива.

Најзад, треба имати у виду да је у говорном узусу однос између језичких јединица у једним случајевима релативно стабилан, и тада је лакше одлучити шта би за језички стандард требало да буде примарно, а шта секундарно, док су у другим случајевима израженија индивидуална, регионална и друга колебања, због којих и одговарајуће нормативне препоруке морају бити еластичније. Нормативне препоруке увек имају утолико више изгледа на успех уколико се мање разилазе с постојећим тенденцијама у говору, односно када кодификују оно што је преовлађујуће или што показује јаку тежњу да буде преовлађујуће у говору већине образованих људи у већини стилова и жанровских облика. Решења која нису довољно чврсто ослоњена на такву говорну реалност, и писмену и усмену, по правилу не бивају у пракси прихваћена, а лако постану и извор непотребних полемика. Зато ни препорука о употреби да-конструкција или инфинитива, задржавајући начелну јасност, не сме бити у раскораку са савременом српском говорном реалношћу.

ПОВЕЉЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ЈЕЗИЧКЕ РАДНЕ АКЦИЈЕ

Језик је, пре свега, колективни производ: у његовом стварању и усавршавању (понекад, нажалост, и у кварењу и уништавању) учествује читав комуникациона заједница, тј. народ, који се одређеним језиком (понекад и језицима) служи као основним комуникационим, изражајним средством. Истина, познајемо и случајеве у којима је појединац, а не читав народ, изумео, створио некакав језик (нпр. есперанто), али такав језик је заувек обележен као неприродан, вештачки комуникациони систем. У историји света и језика немамо забележених случајева да је такав језик развио онакве изражајне моћи као што је то случај са тзв. природним језицима.

У процесима кодификације књижевног језика утицај појединаца могао је бити, и бивао је, веома велики. У време прве словенске писмености у IX веку, када се збио процес конституисања старословенског као специфичног свесловенског коине-језика, значај и утицај двојице браће, светих Кирила и Методија, био је одиста огroman. Ипак, они нису изумели језички систем него су, на темељу постојећег језичког искуства, кодификовали и нормирали један, широј словенској заједници сасвим прихватљив језички систем. Добро се, међутим, зна да се њихов старословенски језик разликовао од народних говора појединих словенских регија. Због те разлике у српској култури средњег века успостављена је специфична диглосија, али су процеси водили колико ка повећању разлика (нарочито каснијим увођењем рускословенског утицаја) толико и ка настојањима да се разлике уклоне (превасходно покушајима увођења народног језика у сферу културе). Тако се све до чак средине XIX века јасно одвајао језик српске високе културе и језик широких народних слојева.

Уклањање диглосије у српској култури везано је, дакако, за свеукупни рад Вука Стефановића Караџића, те за увођење српског народног језика као књижевног стандарда. Вукова реформа успоставила је основну, комуникациону претпоставку без које не би могао да започне процес конституисања модерне српске нације. Јединствен језик за целу нацију, за националну културу и за целу комуникациону заједницу услов је свих услова за улазак у епоху грађанског друштва и у ново доба. Само на темељу таквог, свима прихватљивог језика, могуће је обавити интеграцију свих социјалних слојева и формирање стратификоване заједнице без које нема грађанског друштва. Зато, стратешки говорећи, Вукова реформа није имала озбиљнију алтернативу: појединачно су нека решења могла изгледати другачије (на

пример, судбина гласа јат (Ђ), начини апсорбовања свеколиког лексичког наслеђа и сл.), али само такве опште реформске поставке могле су да донесу успеха у развоју друштва и нације.

Брига о језику израз је, истовремено, и бриге о опстанку нације као примарне комуникационе заједнице која је интегрисана на темељу језика, али и на темељу верских чинилаца, обичаја, књижевног израза, културноисторијских развојних токова, менталитетских матрица итд. С обзиром на тачност констатације да је језик продукт читавог народа, неопходно је прихватити и констатацију да је бригом о језику, почетком и током XIX века, омогућен настанак модерне српске нације, али је и, перспективно посматрано, током XX и XXI века, омогућен будући опстанак и развој нације која се суочава са све новијим и новијим искушењима у свом историјском трајању.

Брига о језику је најефикаснија када постане здружени израз пажње целе нације, тј. свих слојева стратификоване комуникационе заједнице. Од лингвиста и граматичара, филолога и филозофа, преко песника, књижевника и новинара, правника, лекара, инжењера и компјутериста, па до лектора, професора, студената и ђака, свако у свом домену знања и деловања може, и треба, да брине о језику којим се служимо, којим чулно сагледавамо и мисаоно обликујемо свет око нас. Само тако може се језик унапредити баш у свим његовим сегментима: од јасне дефинисаности норме до њене адекватне примене, од познавања до поштовања граматичког система, од фонолошког и морфолошког до синтаксичког и семантичког нивоа, од ортоепије и дикције до ортографије и лепоте ћириличног писма, од акценатских и интонационих до лексичких и мисаоних чинилаца, од коректности и правилности језичког система до изражајне снаге и лепоте говора итд.

Последњих година све је очигледније како сви ми сагледавамо важност непрестане радне акције којом унапређујемо сопствени језик. Добро је да знамо да нико од нас не говори баш потпуно беспрекорно него да само сви заједно можемо тежити таквој, жељеној беспрекорности као идеалу који никада нећемо индивидуално достићи. Ни граматичар ни лингвиста који дефинише норму, неће баш увек, поготово у хитрини говора, бити сасвим спремни да посегну за најисправнијим, најбољим и најизразитијим језичким решењем! Ни песник који проналази најтананије и најлепше изражајне моћи свога језика, неће баш бити вазда будан, него ће понекад (што је говорено за Хомера) умети да дремне! Зато на њивама и ливадама српскога језика морамо имати непрестано отворену мобу у којој ће свако доносити бар мало своје бриге и жеље да унапредимо постојеће стање и да обавимо послове које морамо обавити. И ваљало би да све то чинимо без свађалачких страсти и озлојеђености, а све са жељом да добронамерно, као посвећени домаћини, као мобари и мобарице, подижемо засад о којем бринемо.

Подсећајући се вредног, драгоценог посленика професора Богдана Терзића који је годинама и деценијама давао ове и овакве доприносе, ми Повељама Матице српске за неговање српске језичке културе истичемо и значај медија, тј. листа *Полиџика*, и јавних, популаризационих акција као што је *Неђујмо српски језик*. Охрабрујуће је да током 2015. године бива очигледан, повишен степен јавне свести о важности језичке културе. Само удружени и обједињени бригом о сопственом језику помажемо и подстичемо једни друге да поштовањем и развијањем српскога језика одбранимо саме себе као колектив и да отворимо жељени простор будућности. Нико српски језик не зна до краја, али сви бисмо морали исказати вољу и жељу да га непрестано учимо и унапређујемо!

Проф. др Дражан Ситанић

(Реч на додели Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе, 8. априла 2016)

Награду Матице српске за 2015. годину за укупан допринос
неговању говорне културе српског језика добио је
проф. Богдан Терзић (1. 12. 1928 – 17. 1. 2016)

Делатност слависте и лингвисте Богдана Терзића обухватала је и научни рад, и универзитетску наставу, и превођење, и послове у области организације научног живота, учешће у раду научних друштава и њихових управа, односно одбора за организацију многих научних скупова, учешће на научним скуповима у земљи и иностранству, одржавање многобројних семинара за професоре руског језика, предавања на угледним јавним трибинама, и много других прегнућа која су испуњавала његов живот. Посебну пажњу посвећивао је питањима неговања говорне културе и књижевнојезичке норме српског језика, о чему је писао у дневним листовима, излагао на научним скуповима, што је заступао као члан *Полиџикиног* Савета за језик, и што је објављивао у својим књигама, најзад, што је заступао и личним примером као особа са изузетно култивисаним језиком и дикцијом, која је тиме многима могла бити узор.

Библиографија проф. Богдана Терзића обухвата преко триста радова објављених како у српским и југословенским тако и у угледним страним часописима и зборницима о врло различитим проблемима. Научна делатност Богдана Терзића најизразитије је оваплоћена у његовим књигама, посебно

у књизи *Руско-српске језичке паралеле* (Београд: Славистичко друштво Србије, 1999), али и у трима књигама језичких поука и савета из области српске језичке културе, написаних у коауторству са Драгом Ћупићем и Егоном Фекетеом, али и у трима књигама језичких поука и савета из области српске језичке културе, написаних у коауторству са Драгом Ћупићем и Егоном Фекетеом, *Слово о језику: језички њоучник* (Београд: Партенон, 1996), *Слово о језику: језички њоучник: књига друга* (Београд: Партенон, 2002) и *Српски језички саветник* (Београд: Службени лист СЦГ: Српска школска књига, 2005), као и књизи разговора Милоша Јевтића са Богданом Терзићем на славистичке и друге теме *Славистички њогледи Боџдана Терзића* (Београд: Партенон: Београдска књига, 2006).

Питања синхронијске контактологије Богдан Терзић активно разматра од почетка свог научног рада, па су та питања и у књизи *Руско-српске језичке паралеле* добила посебно место. Пишући о русизмима у српском језику, Богдан Терзић та питања увек ставља у оквир проблематике културе усменог и писменог изражавања. И ту је Богдан Терзић такође показао истанчан смисао да региструје проблем, да прикупи релевантну грађу и да га успешно и приступачно објасни, што је нарочито важно за нормативистичка питања. Из те области, у коауторству са Егоном Фекетеом и Драгом Ћупићем, Богдан Терзић је објавио и три поменуте књиге посвећене питањима српске језичке културе.

Значај такве лингвистичке литературе прецизно је исказан у предговору академика Милке Ивић другој књизи поучника *Слово о језику*, где се каже: „Ова књига завређује да се неизоставно има при руци, да се што чешће консултује” јер је потребна не само „лекторима, преводиоцима и другим особама које су, на овај или онај начин, животно упућене на бављење језиком, него и свим осталим говорним представницима ове наше средине којима је искрено стало до културног изражавања”.

У постојећој литератури о српској говорној култури једна од најчешће разматраних тема јесу страни елементи у српском језику, питања степена и облика њихове адаптације, као и повремених претеривања која се ту срећу. Када је реч о позајмљеницама из словенских језика, али и из других језика (нпр. кавкаских) из којих су позајмљенице ушле у српски језик инословенским посредством, Богдан Терзић је о томе написао велики број чланака. Већи део тих чланака сабран је у поменути његовим коауторским књигама. Динамика језичких промена стално доноси нову грађу, што приручници о култури говора одражавају у мери у којој прате ту динамику. О страним елементима у српском језику подробно и документовано обавештавају обе књиге *Слова о језику*, као и *Српски језички саветник*.

Круг језика из којих потичу позајмљенице које Богдан Терзић разматра врло је широк: белоруски, бугарски, енглески, јерменски, немачки, пољски,

руски, украјински, француски... Колико је добро што се разматрају многобројне позајмленице из светских језика, посебно из енглеског језика и руског језика, јер је првих највише, а друге се сразмерно теже препознају, толико је добро и то што нису заборављени ни елементи из оних језика о којима се обично мање пише и у вези с којима је више правописних и других недодумица. У круг таквих проблема улазе, нпр. питања зашто је правилно писати *Јасирџемјски*, *Крџиџановски*, *Олијник*, или када се у српском језику појављују сугласничке групе „гзгзј” или „мкртчј”, као у јерменским презименима *Гзџјан* или *Мкртчјан* и сл. Такве информације биће незаобилазне у припремању будућих издања српског правописа, а и у проучавањима структуре слога у српском језику.

У склопу разматрања утицаја који долазе на српски језик из других језика предмет су често појаве нарушавања културе говора у сфери јавне речи због недовољног знања страних језика. Примери нетачних превода типа *добра вена* уместо *леји Беч*... (погрешан превод наслова песме *Хороша ты Вена*), не изгледају злоћудно онолико колико се чине као једнократне грешке, али када су то термини, такве грешке се брзо устале. Посебан проблем у кругу утицаја страних језика на српску говорну културу чине дописнички варваризми (склоност дописника из иностранства ка употреби страних речи којих раније није било у српском језику, а која често показује да дописник слабо зна језик земље из које извештава, при чему су број и учесталост дописничких варваризама обично обрнуто сразмерни степену дописничког знања тог језика), нпр. *захвајт властџи* (ум. *освајање властџи*), *џоџоком* (ум. *као бујица*), *имџичменџи* (ум. *џосџуџак за џоџив*), *кинематџоџраф* (ум. *синесџа*), *изразџџи џорчење* (ум. *изразџџи џаљење*), *фаџисџџички насџџуџ* (ум. *фаџисџџичка џфанзива*) итд. Ниједан слависта није дао толики допринос проучавању позајмленица индословенског порекла у српском језику колики је дао Богдан Терзић.

Питањима говорне културе и књижевнојезичке норме српскога језика Богдан Терзић је дао драгоцене прилоге и у књизи Милоша Јевтића *Слависџџички џоџледи Боџдана Терзића* (Београд: Партенон: Београдска књига, 2006).

За изузетно успешан, истрајан и богат рад Богдан Терзић је више пута био и награђиван. За заслуге у области проучавања и наставе руског језика награђен је од стране Међународне асоцијације наставника руског језика и књижевности Пушкиновом медаљом, а од стране Славистичког друштва Србије Повељом почасног члана. Културно-просветна заједница Србије наградила га је златном значком. Године 2013. Богдану Терзићу је додељена државна Пушкинова медаља којом га је – за изузетне заслуге у проучавању и очувању руског културног наслеђа, зближавање и узајамно обогађивање народа – одликовао председник Руске Федерације. Проф. Богдан Терзић

добио је и више других признања за свој рад. Славистичко друштво Србије исказало му је своје поштовање и објављивањем зборника *Бољдану Терзићу у часи* (2014).

Академик Предраг Пићер

Жири Матице српске у саставу: Миодраг Матицки, председник, академик Предраг Пипер, проф. др Драган Станић, председник Матице српске, проф. др Мато Пижурица и академик Слободан Реметић – има задовољство да *Повељу Матице српске за негововање језичке културе* за 2015. годину додели Акцији **Негујмо српски језик**, коју доживљавамо као наговештај жељно очекиваног преокрета:

*ДА РАТОВЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ПРАВОПИС
ЗАМЕНИ ВРЕМЕ МИРА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК*

с надом да ћемо успети да такав осећај наметнемо, односно учинимо блиским претежном делу наше културне и стручне јавности, или још пожељније – да *младежи*, како би се старомодним матичарским језиком рекло, не оставимо иза себе осећај губитништва и тескобе. За осећај губитништва, будући да је наш улог превелики, има основа, али не и за осећај тескобе, јер је српски језик био и остао српски, без обзира на његова имена и кумове, после Вука наовамо. Кожа је наша и није нам тесна! Међутим, ми смо у немалој потреби. Кад кажем *ми* – мислим на лингвистичку струку и науку, на државу, на наше институције, од којих је једна и Матица српска. Матицу то обавезује, такав статус јој годи, а верујемо да јој заслужено и припада.

Да ипак речи примерим ситуацији и да у вези са намером носилаца акције цитирам колегу Вељка Брборића:

„Намера нам је била да скренемо пажњу на статус српског језика и статус језичке културе, да акцијом обавежемо одговорне на важан државни и друштвени задатак и да афирмишемо бригу о српском језику, језичкој култури и матичном писму.”

„Одлучили смо да се акција зове **Негујмо српски језик**, да то буде слоган, сматрајући да то неће бити спорно, да никог не ружимо, да никог не прозивамо...”

Укратко како то изгледа у реализацији:

У заглављу билборда-плаката, један испод другог, два логотипа у форми печата-медаљона, с текстом на Вуковој ћирилици. Први: *Филолошки факултет*

у Београду, други: Библиотека града Београда; испод њих, у вертикално оријентисаној колони, Грб града Београда. На билбордима, по правилу, најпре језичка поука (зналачки изабрана) а испод фотографије у боји, (досад) тридесетак, препознатљивих јавних личности (наравно увек нових и појединачно), углавном из савремене културе и спорта, нпр. од познатог драмског писца академика Душана Ковачевића, композитора академика Исидоре Жебељан (у време избора најмлађег на списку бесмртника), до прослављеног кошаркаша и кошаркашког тренера Александра Ђорђевића; на једном плакату с Матичиним *Правописом српског језика* у рукама, с читљивим насловом – Моника Белучи. Да се нашалим: недужна, јер не верујем да је Правопис носила ломатајући се с Кустурицом херцеговачким кршем. Символика је јасна: нормативни приручници су намењени онима који се српским језиком баве и онима који га уче, усавшавају и негују, као свој или као страни. Користили су ове књиге и чинили их и визуелно упадљиво видљивим (на билбордима које смо видели): *Правопис српског језика*, *Нормативна грамаџика*, *Речник српског језика* (Матичин једнотомник), *Средњошколска грамаџика* и *Српски језички приручник*. Вероватно још понека, али нема сумње увек зналачки изабрана. (Не спадамо у оне који мисле да се нема из чега учити, што се неретко злоупотребљава као изговор и заштита од нерада и небриге о језику и култури уопште. Уз то, када је о неговању језика реч, зависти унутар лингвистичког еснафа не би смело да има места.)

На једном књижевном излогу у Београду Александар Ђорђевић држи *Средњошколску грамаџику*, а изнад одштампан текст:

НЕ ЗАБОРАВЉАЈУ СЕ ТРЕНУЦИ
КАДА СЕ ПОПНЕТЕ НА ПОБЕДНИЧКО ПОСТОЉЕ.

НЕ ЗАБОРАВЉА СЕ НИ ДА ЈЕ ПРАВИЛНО ТРЕНУЦИ,
А НЕ ТРЕНУТЦИ, КАО И ПОПЕТИ СЕ, А НЕ ПОПЕЊАТИ СЕ.

Акцију су осмислили Владан Вукосављевић, секретар за културу Града Београда, и Вељко Брборић, управник Катедре за српски језик Филолошког факултета у Београду, а после тога је уследио споразум о сарадњи на акцији Филолошког факултета у Београду и Секретаријата за културу Београда, а њима се касније придружила и Библиотека града Београда, чији је управник Јасмина Нинков, и Радио-телевизија Србије као медијски спонзор. Планира се да акција траје три године, а убрзо, с јекавизираним слоганом *Његујмо српски језик*, прелази у Републику Српску. Саставни део акције је изванредна изложба на Београдском сајму књига 2015, чији је аутор Жељко Јовановић, фотограф листа *Полиџика*. Идејно решење плаката урадили су сарадници Библиотеке града Београда. Изложба креће на путовање: Нови Сад, Смедерево,

Бања Лука. Глумац Буле Гонцић урадио је неколико лепих спотова који афирмишу цео пројекат. На овогодишњем ФЕСТ-у свака пројекција филма почела је са неким од спотова *Неџујмо српски језик*. Носиоци акцију нису оставили невидљивом ни на интернету, што је допринело афирмацији и провери идеје. Акција је промовисана и на Републичком зимском семинару за наставнике и професоре српског језика и књижевности из целе Србије; одржан је и циклус предавања на Коларчевом народном универзитету... Надамо се да је ово знак да се враћа вера у делотворност струке којом се бавимо.

Да није било и оних којима су идеја и изванредна акција засметали, с различитим мотивима и побудама, што ће се вероватно десити и са Матицином Повељом – не бисмо ми били ми! Али ми преданим и стрпљивим радом, с вером у потребу неговања српског језика, хоћемо да учимо, имамо из чега и од кога.

Матица српска, посредовањем Жирија, једногласно и са истинским задовољством, одаје признање акцији *Неџујмо српски језик* ПОВЕЉОМ, овереном трима сликама-медаљонима српских родоначелних просветитеља: Светим Савом, Доситејем и Вуком.

Све честитке покретачима, носиоцима и свим учесницима ове изванредне акције.

Проф. др Мајло Пижурица

ДОПРИНОС ПОЛИТИКЕ СРПСКОЈ ЈЕЗИЧКОЈ КУЛТУРИ

У данашњем свечарском чину има и пригодне симболике. Најстарија књижевна, културна и научна институција српског народа подсећа нас на допринос „најстарије новинске куће” на простору донедавне заједничке нам државе у неговању језичке културе, у очувању лика и облика најсавршенијег средства комуницирања организоване људске заједнице. Једанаест прохујалих Србима свеколико ломних деценија памтиће се и по једном пријатном континуитету, узорној истрајности, не баш честој особини нашег менталитета. Све се мењало: и државе и њихове границе, уместо две па и више жетви, рађали су се нови „народи и народности”, од средине XIX столећа на простору између Бугарске и Словеније једини књижевни језик је преименован више пута, само се битније није мењала новинска институција за коју је, да се подсетимо, пре равно четири деценије написано да са „око 2.000 запослених” у својих 11 издања „годишње реализује 27% укупне југословенске производње дневних и недељних листова”.

Статус узора у неговању језичког израза *Полиџика* је постизала и постиже окупљањем под своје окриље најпозванијих и најпрозванијих, дораслих захтевима преузете просветитељске, па и патриотске мисије. Само тако и зато је од самог оснивања постала и до данашњег дана остала образац језичке културе српског народа. *Полиџика* је ажурно одржавала, настављала, развијала и стваралачки примењивала норме и смернице језичке политике коју су успоставиле раније генерације српске филологије, али је истовремено сопственим журналистичким стилем и високим стандардима књижевне писмености самоиницијативно све више дизала лествицу језичког израза. То је и разумљиво ако се има на уму да своју мисију није остваривала сувим, новинским језиком са ограниченом и суженом лексиком, него је информатички новинарски жанр стално померала према границама књижевног, уметничког текста. За *Полиџику* се може и мора рећи да се увек држала двају основних начела. Прво је да је све догађаје, па и оне најзваничније и најсувопарније, стављала у контекст свакодневног, животног искуства обичног човека, дајући им тако првенствено људску меру. Друго је да је свака информација имала своју високу језичко-књижевну форму и меру. Још од Дучићевог доласка у Београд, где је постао стални сарадник *Полиџике*, а од 1908. године и уредник културне рубрике, у угледном листу су се, као новинари, стални и повремени сарадници или аутори појединих литерарних прилога огледали практично сви значајнији српски писци двадесетог столећа, што се наставља и у овом веку. У *Полиџици* смо, осим Дучића, редовно сретали Милана Ракића, Исидору Секулић, Иву Андрића, Милоша Црњанског, Владимира Ћоровића, Слободана Јовановића, Десанку Максимовић, Бранка Ћопића, Глигорија Божовића, Скендера Куленовића, Густава Крклеца, Стевана Раичковића, Матију Бећковића и многе друге српске и не само српске писце. Као да су имали на уму Вуково мишљење о одговорности писаца за развој књижевног језика, тек поменути ствараоци и њихова сабраћа пресудно су доприносили утемељењу суда да се допринос *Полиџике* очувању, неговању и развоју српског језика може сматрати неупоредивим и незаменљивим у српској култури.

Надам се да оквире грађанске пристојности неће нарушити мишљење да у бризи и неговању језичког израза у репрезентативном националном гласилу угледом не заостају ни језички стручњаци. Иза свести одговорних о просветарској и националној мисији водећег новинског листа стоји заснивање посебних рубрика намењених организованој бризи о језичком изразу, у којима су се неретко оглашавали и понајбољи из струке, а те праксе *Полиџика* се држала од почетка до наших дана. Протоколарни оквири данашње пригоде дозвољавају само селективни избор са дугог списка посленика заслужних за успешну мисију водећег националног листа. Деведесетих година прошлог столећа покренута је рубрика „Слово о језику” са Павлом Ивићем,

Митром Пешиканом, Драгом Ђупићем, Богданом Терзићем, Иваном Клајном. Рубрика ће се из последњег дана седмице временом преселити у већ традиционални Културни додаток. Годинама нас је, да не заборавимо, суботом подучавао, опомињао и на разнолике, често бајковите „ситнице језикословне” подсећао Егон Фекете. Данас тај саветодавни барјак неговања и очувања књижевнојезичког израза на страницама водећег листа веома успешно носи Рада Стијовић. Озбиљност тренутка води нас руком ерудите Павла Ивића исписаним *Уводним најоменама Језичког приручника Радио-телевизије Београд*, насталог у коауторству са Иваном Клајном, Митром Пешиканом и Браниславом Брборићем, приручника рађеног у складу са документом *Језичка оријентација Радио-телевизије Београд*, утврђеним средином фебруара 2016. и објављеним и на страницама Политикиних издања: „Језичкој оријентацији РТБ претходио је сличан документ, насловљен као Језичка оријентација 'Политике' и објављен у матичном листу те куће 28. V 1983. године. Та два документа садрже исте или сличне идеје, које деле шири стручни, научни, културни и политички кругови у Београду и Републици Србији. Било би можда нескромно рећи – јер је у изради тих двају текстова суделовао и аутор ових уводних напомена – да су то два најважнија манифестативна документа у којима се огледа језичка политика Србије, а који су добро примљени и у другим нашим републикама”.

Делећи судбину свога народа, *Полиџика* се, према очекивању, укључила у наметнуту борбу за заштиту српског језика и писма и српске писане културне баштине, у борбу каква се никада и нигде другде на планети није водила. Историја која се поиграла са крајњим резултатом интелектуалног подвига самоука из Тршића и лингвистички инжењеринг стоје иза „полиглосије” којом, КАКАВ КУРИОЗИТЕТ, од основне школе владају носиоци свих тих такозваних језика. Борба је неравноправна, јер се води са онима који се ничега не стиде, са онима који се владају по кодексу изреке: „Добра вакта ко образа нема”. Задужени за бригу о језику, а на томе пољу *Полиџика* постојано барјактари, приморани су да наваљују на отворена врата, да докажу доказано, укључујући и језичке аксиоме.

Повељу Матице српске за допринос *Полиџике* српској језичкој култури уручујемо у нади да ће се данашња и будуће генерације читалаца следећих једанаест деценија у непомућеном миру наслађивати садржајем и језиком најстаријег и водећег новинског гласила код Срба.

Академик Слободан Реметић

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

У ЗНАК ОБЕЛЕЖАВАЊА СТОГОДИШЊИЦЕ СМРТИ ПЕТРА КОЧИЋА

ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

У данима када ме сумња, када ме црне и немиле мисли море о судбини Ошацибине моје, њи си једини који ми не даш да клонем, о велики, силни, сјајни и слободни руски језиче! Кад њебе још не би било, морао бих очајавати, зледајући, шња се све збива у Ошацибини мојој.

Иван Тургењев

Творац нове српске књижевности Вук Караџић написао је на једном мјесту ово: „Српски се говори најчистије и најправилније у Босни и Херцеговини.” Послије 33 године аустријске владавине наш је језик силно пострадао, тако пострадао да би се могло рећи мирне душе да се данас у Босни и Херцеговини, земљама матерама нашег књижевног језика, најнечистије и најнеправилније пише и говори у редовима наше интелигенције. Широке масе народне због велике неписмености чувају још једнако наш језик у његовој оригиналној чистоти и љепоти, иако се често пута може чути и од простијег човјека понеки израз, понека ријеч која му никако не приличи. Ко иоле има смисла и осјећаја за стил и језик, тај је несумњиво опазио и осјетио како се у Босни и Херцеговини под новом управом и њеним културно-просвјетним установама ствара некакав нарочит језик који се сасвим не поклапа са говором у Хрватској, а исувише је далеко од језика који се данас развија у Србији, као културном средишту српског народа.

Утицај нове управе и њених установа на наш језик тако је штетан и тако очигледан да морамо страховати да нам се наш красни језик, најљепши међу

словенским језицима, сасвим не исквари, не изблиједи, не изгуби сву ону своју кристалну јасност и љупку звучност којој готово равне нема. Ми смо добили у књигама, у новинама, законима, наредбама, по школама и по судовима некакав језик који стоји у врло лабавој, чесго пута ни у каквој вези са живим народним говором. То је једна одурна српско-хрватска наказа, тешка и усиљена, много пута потпуно неразумљива, без гипкости, еластичности и звучности, тих битних особина нашег крепког језика. То је језик као наш, а није наш. Наше су ријечи, али језик није наш. Из тог језика не провијава дух и не бије мирис нашег језика, то није језик који смо научили са мајчиних усана, то није богодани језик народних умотворина, пјесама и приповједака, којима је тако богата наша отаџбина. Ову одурну наказу од језика створили су странци и наши људи, Срби и Хрвати из Хрватске. Странци су наш језик научили само лексикално, а Срби и Хрвати су дошли са једним накарадним језиком који се је опет развио у Хрватској под утицајем њемачког канцеларијског језика и граничарске команде. И једни и други, сваки на свој начин, почели су да кваре и мрцваре наш језик. Кроз дуги низ година издаване су наредбе на језику који народ није ни приближно разумијевао, изрицане су пресуде и у кривичним и у цивилним споровима, и људи су слијегали у недоумици раменима, не знајући да ли су осуђени или ослобођени, да ли су добили или изгубили. Колико ли је само окорјелих злочинаца избјегло заслужену казну, а колико праведника осуђено ради незнања језика! Кроз дуги низ година пред нашим судовима одигравале су се најтрагикомичније сцене. Незнање народног језика доводило је чак волове пред суд, и на саме *шејџане* „протезали” су државни правобраниоци своје оптужбе! То нису ни приче ни злурадо измишљене ствари него голе чињенице којих се и данас многи људи сјећају који су са судовима имали посла и живљег саобраћаја. Главни контингент судијски чинили су у први мах Пољаци. Погрешно мислећи да кад знају пољски, знају и српски, они су јурили стално у судове. Истом, кад су дошли у додир са народом и са живописном српском конверзацијом, осјетили су како је исувише скромно њихово знање српског језика. Изненађени тим фактом, они су се, у страху да не гријеше, повукли у се, држећи се слијепо и грчевито оне званичне, из Хрватске пренесене, накараде од језика, којом су такође површно владали. У њиховим осудама не осјећа се ни у најмањој мјери задах живог народног говора. Једино што „*критичне*”, *инкриминисане ријечи* оптуженикове имају извјесне знаке народног језика, ако су вјерно ухваћене и наведене. Остало је све званично, хладно, укочено и ненародно. Суци се нису много трудили да свој стил освјеже и свој беживотни језик обогате и окријепе народним језичним благом и веома их је мало било који су тежили да размакну границе своме знању српског језика. Отуда се у „разлозима” осуда, који се морају самостално обрађивати и гдје

не помаже шаблона, може наћи често пута исувише нелогичних и нејасних мјеста. Кад ствари овако стоје, несумњиво је да су и судови, поред осталих штета које овамо не долазе, наносили штету и нашем језику, а наносе и данас, иако се у пошљедње вријеме опажа похвална тежња да се у рјешењима и пресудама, барем виших судова, посвети већа пажња чистоти и правилности народног језика.

[...]

Рђав и ненародан језик завладао је у свима нашим јавним установама, па се отуда полагаано шири и преноси у народни живи говор који је прије окупације био необично чист и свјеж.

Поред судова и осталих јавних установа, поред новина и новинара и „правитељствених” књижевника, и наше школе, нарочито гимназије, неуморно су и систематски радиле и раде на кварењу и бездушном мрцварењу нашег језика. Језик и стил у гимназијским уџбеницима испод сваке су критике. Те су уџбенике и уопште све школске књиге састављали убоги кајкавци и чакавци, или похрваћени Словенци, Чеси, Пољаци, Нијемци, који чак *не знају ни право значења* појединих ријечи нашег језика. Класичан је примјер за ову нашу тврдњу *Марцел Кушар*, к. гимн. професор, дописни члан Југославенске академије (је ли могуће?) у Загребу и његова *Чишанка за I разред средњих школа*, која се употребљава као уџбеник за српски језик и у нашим средњим школама, гимназијама и реалкама. У овој читанци, испод текста, дао је писац своја објашњења за неке ријечи и изразе да би, на тај начин, упутио ученике на друге ријечи и изразе који то исто значе, или уопште да им објасни коју непознату ријеч. У том је био врло несретне руке и показао је како он просто не разумије шта значе поједине ријечи у нашем језику. Тако имамо на страни 10. његово објашњење да је *клада* – *џањ*, а сви знамо да је *клада* друго нешто, а друго опет *џањ*. На страни 23. исте читанке имамо одмах друго погрешно објашњење: *станарица* – *жена шћо доји овце*, а сви знамо да је *станарица* жена која *музе овце* и бави се само сиром и млијеком. У *Кушара* је *ћуп* – *лонац*, *штур* – *гњо*, *порта* – *гробље*, *бостан* – *врт* [...]. И ти и такви људи пишу уџбенике по којима се предаје српски језик у нашим школама! Ти и такви људи кроз тридесет година кваре и унакажавају наш крајни и звучни језик, изврћући у свом жалосном незнању чак и право значење наших најобичнијих ријечи и изреча. Кад се не знају значења ни најобичнијих ријечи, како онда може бити говора о свестраном и дубоком знању и осјећању стила и језика, без каквих се својстава не може ни замислити писац школских уџбеника за језик?

Заблуда је произволна тврдња оних полуписмених званичних створења која се у својој збуњености убише доказујући како је српски језик сиромашан

у тачним ознакама за поједине појмове, како је неразвијен, како се њиме не може све тачно и прецизно изразити. Ово је мишљење из основа погрешно. Треба само отворити дјела Слободана Јовановића, па ће се одмах видјети какве се све тешке ствари могу изразити српским језиком, и то сасвим јасно, прецизно и логично. Само једно треба имати стално на уму – да је снага српског језика у *злазолу* а не у *именици*, која је битна особина њемачког језика. Поред осталог неразумијевања, и ово незнање и неосјећање основних особина српског и њемачког језика доводи до најнакараднијих кованица, доводи до варварства и порабоћавања нашег великог, силног, сјајног и слободног језика. То нас као старе и добре Бошњане мора бољети, јер је наш језик и у најстаријим временима био необично лијеп и звучан, много љепши и народнији од језика у источним српским земљама који се је развио унеколико под утицајем византијске културе и грчке синтаксе. То говоре наши стари споменици и повеље, то живо говори, између осталих, и овај полетни надгробни натпис: „А сије биљег почтена и гласита војводе Радивоја Опрашића. Докле бих, почтено и гласито пребих и легох у туђој земљи, а биљег ми стоји на баштини”.

Нас обузима наизмјенично гњев и сјета посматрајући како се бездушно насрће на драгоцјену духовну тековину народну, на чистоту и љепоту народног језика. Гњев нас обузима што и у том унакажавању и мрцварењу нашег сјајног и слободног језика осјећамо своју свеопшту колонијску порабоћеност и подврженост; сјету дубоку у души носимо што смо слаби и немоћни да заштитимо од профанисања и обесвећења свој велики и силни језик, који нас својом обилном и сјајном традиционом књижевношћу, својом кристалном чистотом и планинском свјежином свога даха храбри и соколи да не клонемо на путу живота, на путу вјековног посртања и страдања, на путу падања и устајања.

Исидора Секулић

АНКЕТА

Пре но што о том језику [у Босни] нешто кажем, за овде потписана, поште-но је да признам да је мени, жителу из Војводине, по срцу и души завичај Босна.

Како то и откуда? Због туге од Босне, кад из Дубровника путујем и ступим у Босну, смрачи се окомене нешто тамничко и од Бога и од људи забо-

рављено. А шума босанска и воде босанске и реке и они видици на све стране струкају и певају за вама и прате вас до пред цамију, до пред католичку цркву, до пред православни манастир, до пред јеврејску, тешко закатанчену магазу. Дивота. Али надасве језик. Очарао ме је и чара по моме слуху и духу и данас. Све се бојим сад, овако полетна, радна, лепа, данас-сутра и богата, шумама и водама и рудама, вала, престаће да говори онај језик шапата, певуцкања, лирике, крвавог хумора и, најзад, и гњева. Тако ме живе... и за Босну живео онај кога Владимир Гађиновић лепо крсти босански лав, Петар Кочић, несрећни песник златоуст, несрећни Србин. Срби су несрећан свет, злосрећан свет. Имају пуно мана, а од талената им стално недостаје вештина живети и робу своју продавати. Пошто се продао и дао Кочић са свим оним огромним што је у њему живело? По то да у младим годинама још доспе у судницу. Мрачајски прото, Симеун Ђак, сељак Штрбац, то је равно Горском вијенцу, то, то, то. Пустите да дрекнем да се бар до Босне чује. И свугде језик! Кад би могао језик једнога човека постати књижевни језик, ја бих гласала за Кочићев језик. Која снага, који стил, који звук, која магија трансцендентна! Наравно, није Кочић сам језик Босне. Ћопић, у његовим текстовима, једнако говори народ, прост свет, село, а којим језиком сласти душе, истине, лепоте. Особито одраније док Ћопић своју јединствену фантазију, једну од највећих које имамо, није спутао у теме једнога правца. Ја верујем да ће се он, има још времена, вратити Мартину, који циклус прича је чиста класика. Андрићев језик је много премишљана и рађена варијанта босанскосрбијанског језика: мукла лирика је босанска, екавштина и рационалан стил је србијански. О дивно је и дивно је говорио и мислио тај језик док је Андрић писао Босну, њене брегове и воде, не Београд, док је писао братре, док је писао приче и скоро романе Аникина времена, са скривеним трансцендираним митовима, истинама и тоновима, док је чаробно летео по самим врховима и раскопавао све саме тајне, док је за то време највећиту приповедач ..... везире пропале турске, господу попове православне, франџевце и хоџе, рзавске брегове и Дрину и на њој ћуприју.

